

SALUR KAZAN TUTSAK OLUP OĞLU URUZ ÇIKARDIĞI BOY'UN COĞRAFYASI*

Dursun Can EYÜBOĞLU**

Öz

Dede Korkut Kitabı'ndaki on birinci boy Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'dur. Boyun konusu, bir oğulun tutsak düşen babasını kurtarmasıdır. Boyun başkahramanı Salur Kazan ve Uruz'dur. Bu boyda baba oğulun ikisi de başkahraman olarak işlenmiştir. Bu boy, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ile oldukça benzer olup, bu üç anlatının en alt tabakaları aynıdır, aynı destanın farklı varyantlarıdır. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ile Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy birbiriyle çelişen iki anlatıdır. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki coğrafi tabaka bulunmaktadır: Alt Coğrafya ve Üst Coğrafya. Boyun Salur Gazanın Kamalmakı adlı Türkmenistan varyantının olması, çeşitli rivayet ve destanlarla benzerlikleri, boyda geçen birçok yer adı, boyun Oğuzların Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden önce, Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Boyda yer alan çeşitli motifler, boyun varyantları ve ilişkili anlatılar geniş bir coğrafyada görülmektedir. Boyun coğrafyası az belirlidir. Sir Derya boyunca uzanan Karadağlar yer almaktadır. Boyun üst coğrafyasında ise Akkoyunlu-Karakoyunlu coğrafyası ile ilgili olabilecek yer adları görülmektedir. Boyda görülen yer adları genellikle geniş Türk coğrafyasında her yerde görülebilecek türdendir, çoğu cins adıdır. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da Ağca-Kala, Ak-hisar Kalası, Ak-Kaya, Ak-Saz, Ayasofya, Bayburd Hisari, Karadağ, Karun Eli, Oğuz Eli/Oğuz, Sancıda, Sürmelü, Tomanın Kalesi, Trabuzan, Umman Denizi yer adları geçmektedir. Bu çalışmada Dede Korkut'taki Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un coğrafyası incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Salur Kazan, Uruz, Destan, Coğrafya.

THE GEOGRAPHY OF SALUR KAZAN TUTSAK OLUP OGLU URUZ ÇIKARDIĞI BOY

Abstract

The eleventh epic in the Book of Dede Korkut is Salur Kazan Tutsak Olup Oglu Uruz Cikardigi Boy. The subject of the epic is a son rescuing his father who was captured. The protagonists of the epic are Salur Kazan and Uruz. In this epic, both father and son are treated as protagonists. This epic is quite similar to Usun Koca Oglu Segrek Boyu and Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu, and the lowest layers of these three narratives are the same, they are different variants of the same epic. Salur Kazan Tutsak Olup Oglu Uruz Cikardigi Boy and Kazan Bey Oglu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy are two contradictory narratives. In Salur Kazan Tutsak Olup Oglu Uruz Cikardigi Boy, there are two main geographical layers in terms of historical-geographical-literary-cultural aspects: Lower Geography and Upper Geography. The existence of the Turkmenistan variant of the epic called Salir Gazanın Kamalmaki, its similarities with various narrations and epics, many place names mentioned in the epic indicate that the epic belongs to a history older than the 10th-11th centuries when the Oghuzs were in Central Asia before their migration to the west of the Caspian Sea, to Anatolia-Azerbaijan. Epics various motifs, variants and related narratives are seen in a wide geography. The geography of the epic is less certain. There are Karadağlar along the Sir Derya. In the upper geography of the epic, place names that may be related to the Akkoyunlu-Karakoyunlu geography are seen. The place names in the epic are generally of the type that can be seen everywhere in the vast Turkic geography, most of them are common names. In Salur Kazan Tutsak Olup Oglu Uruz Cikardigi Boy, the place names Agca-Kala, Ak-hisar Kalasi, Ak-Kaya, Ak-Saz, Ayasofya, Bayburd Hisari, Karadağ, Karun Eli, Oğuz Eli/Oğuz, Sancida, Sürmelu, Tomanın Kalesi, Trabuzan, Umman Denizi are mentioned. In this study, the geography of Salur Kazan Tutsak Olup Oglu Uruz Cikardigi Boy in Dede Korkut was examined.

Keywords: Dede Korkut, Salur Kazan, Uruz, Epic, Geography.

* Araştırma makalesi/Research article.

** Araştırmacı Yazar, Şair. İstanbul-Türkiye. E-mail: dursuncaneyuboglu@gmail.com. Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-4163-0976>.

Giriş

Her kültürde o kültürün kendisiyle bütünleşmiş başyapıtlar vardır. O kültüre mensup insanlar bunlarda tarihten sosyolojiye, halk biliminden dile, edebiyattan etnografiye kadar değişik alanlarla ilgili bilgiler, örnekler bulabilirler. Bunlar, o eserin ait olduğu toplum için bir övünç kaynağıdır. Bugün bazı kültürler böyle birçok şaheserin sahibidir. Eserin sahibi olan bu kültür, bir ana kültür olarak yeni ürünlerin oluşturulmasına da yardımcı olur (Nezirli ve Nezirli, 2016: 976). Bu açıdan Dede Korkut, Türk tarihi, coğrafyası, dili, edebiyatı, kültürünün temel bir eseri, bir şaheseri olarak Türkler için bir övünç kaynağıdır ve birçok yeni ürünlerin oluşturulmasına da kaynak olmuştur.

Korkut hakkındaki masal-hikaye, efsane, nağme, şarkı, destansı eserler ile tarihi yazılı kaynakların *Avrasya*'yı ezelden beri yurt tutan Türklerin nesillerinde korunması, geçmiş hayatın yegane teşebbüsü, ortak tarihimizin altın direği olduğunu göstermektedir. Belki de bu yüzden de 19. yüzyılın başından itibaren Korkut ile ilgili araştırmalar, bugünkü Türk halklarında olduğu gibi dünyanın medeni ülkelerinde de yazılıp yayımlanmaktadır ve bundan sonra da yazılmaya devam edecektir. Türk dilli halkların edebi-folklorik miraslarının içinde en esaslı söz edilen ve dünya bilginlerinin ilgisini daha fazla çeken Dede Korkut Kitabı'dır (İbrayev, 2000: 16-21).

Dede Korkut Destanları'nın destan, hikaye, efsane, masal, mit gibi farklı türlerde birçok varyantı, nüshası, yazması vardır. *Dresden* ve *Vatikan* adlarıyla bilinen iki ayrı nüshası olan Dede Korkut Kitabı bunlardan en tanınmış olanıdır. Bu nüshalardan kopya çıkarılarak oluşturulmuş bir *Berlin* kopyası da vardır. Dede Korkut Destanları'nın bir varyantı ise *Türkmen Halk Nüshası*'dır ve *Türkmen/Türkmenistan* varyantı olarak bilinmektedir. Destanın varyantlarından biri de 2019 yılında bilim dünyasına duyurulmuş olan *Türkmen Sahra/Günbet* yazmasıdır. Destanın yeni keşfedilen *Ankara*, *Bursa* yazmaları da vardır. Destanın Türk topluluklarından, diğer milletlerden yapılan birçok derleme varyantı da vardır.

Dede Korkut anlatıları, tarihin farklı dönemlerinin ürünleri olarak, farklı tarihi süzgeçlerden geçerek, farklı dönemlerde yazıya geçirilerek günümüze kadar gelmiştir. Bugün de Türk toplulukları arasında farklı türlerde yaşamaya devam etmektedir. Bu nedenle destan, hikaye, efsane, masal, mitoloji vb. birçok anlatı türüyle ilgilidir. Örneğin; Basat-Tepegöz ve Deli Dumrul boylarında mitoloji ve masal unsurları; Salur Kazan anlatılarında destan; Bamsı Beyrek anlatılarında destan-hikaye; Korkut Ata anlatılarında

efsane unsurları ön plandadır. Bu anlatılar az veya çok tarihi-coğrafi bağlar taşımaktadır. Dede Korkut anlatıları, genellikle destan veya destani-hikaye olarak kabul edilmektedir (Eyüboğlu, 2024: 13).

Dede Korkut anlatıları; anlatıya, metne, bakış açısına, ele alış biçimine göre vb. birçok nedenlerle farklı şekillerde adlandırılabilir. Bunların hepsinin kendince bir mantığı vardır. Çünkü bu anlatılar; birçok Türk halkları arasında, birçok milletlerde görülen; yüzlerce, binlerce yıllık tarihi süreçlerden geçerek günümüze ulaşan; dilden dile, kuşaktan kuşağa onlarca, yüzlerce kişi, ozan tarafından anlatılan; üzerlerinde birçok işlemler yapılan; farklı türleri, şekilleri, varyantları, uyarlamaları bulunan; büyük sözlü kültür geleneklerinin; bir zamanlar devasa hacimlerde olan sözlü kültür ürünlerinin geriye kalmış kırıntıları; günümüzde tarihiyle, coğrafyasıyla, diliyle, kültürüyle, metinleriyle, nüshalarıyla, yazmalarıyla, varyantlarıyla dev söz kültür ürünleridir. Bu yüzden biz eser ve çalışmalarımızda bu anlatıları, genellikle araştırmacıların adlandırma şekillerine de uygun olarak, Dede Korkut Destanları, Dede Korkut Hikayeleri, Dede Korkut Boyları, Dede Korkut Oğuznameleri vb. birçok şekilde adlandırmaktayız. Bunun, Dede Korkut'un tarihi derinliğine, coğrafi genişliğine, zenginliğine katkı sağlaması umulmaktadır.

Dede Korkut Hikayeleri'nde kurgu bakımından ortak noktalar vardır. Hikayelerin başlarında kahramanın bazı haksızlıklara ya da kötülöklere uğradığı ve bunlarla baş etmeye çalıştığı görülür. Hikayelerin ortalarında kahramanlar benzer tehlikelerle karşılaşır, bunlar genelde düşmandır. Kahramanın başı derde girer, tutsak olur. Hikayelerin sonlarına doğru birileri kahramanı kurtarır. Sonuç olarak kahramanlar her türlü zorluğu yenerler (Üstünova, 2008: 139).

1. Dede Korkut Coğrafyası

Birçok değerli araştırmacı Dede Korkut Destanları'nın coğrafyası hakkında görüşler dile getirmişlerdir. Bunlar destanın coğrafyasını anlamak açısından faydalı olacaktır. Burada bazılarından bahsedilecektir:

Vasiliy Vladimiroviç Barthold'a göre, *Korkut* hakkındaki efsaneler en çok Kazaklar arasında görölmektedir. Bunun nedeni, Oğuzların *Kafkasya*'ya göç etmeden önce *Sirderya* bölgesinde yaşamalarıdır (Barthold'dan aktaran Margulan, 2000: 134). Böylece Barthold, *Korkut* hakkındaki efsanelerle ilgili olarak Oğuz-Kazak etkileşimine işaret etmiştir.

Dede Korkut'ta Batı Göktürk-Türgiş tarihi-coğrafi tabakası belirgindir. Bu topluluklardan ise *Sir Derya* Oğuzları türemiştir. *Sir Derya* Oğuzları'nın *Orta Asya*'da

kalan bakiyeleri, sonradan bu bölgede ortaya çıkan Kazak Hanlığı ve devamında Kazakların etnik oluşumuna katılmıştır. Böylece anlatılar dilden dile aktarılmıştır. Korkut efsaneleri günümüzde Türkmenler ve Kazaklar arasında oldukça yaygındır. Bu efsanelerde birçok coğrafi yer adı da geçmekte, eski Türk coğrafyasına dair izler bulunmaktadır. Korkut efsanelerinde özellikle *Karadağlar*, *Sirderya*, *Türkistan* öne çıkmaktadır. Türkmenler ve Kazaklar arasındaki Korkut efsanelerinin yaygınlığı Dede Korkut Destanları'nı *Orta Asya* coğrafyasıyla ilişkilendirmektedir.

Zeki Velidi Togan'ın eserinde dile getirdiğine göre, Dede Korkut Hikayeleri'nde, Dede Korkut, bir taraftan *Türkistan*'ın *Kazıgurt* bölgesinde, *Sirderya* boylarında, bir taraftan da yine İslam devirlerine ait olan *Semek-i Ayyar*'da Hint sınırında yaşayan bir hakim, diplomat bey olarak görülmektedir (Togan, 1982: 124). Zeki Velidi Togan'ın bu tespitleri değerlidir. Buradaki *Türkistan*'ın *Kazıgurt* bölgesi, *Tanrı Dağları*'nın, *Aladağlar*'ın batı kolunun bulunduğu bölgede yer almaktadır. Hint sınırı ifadesi ile kastedilen ise *Batı Türkistan*'ın güney bölümü, *Tacikistan*, *Afganistan* coğrafyasıdır. Bu bölgede Akhunlar hüküm sürmüştü, sonrasında birçok yer Batı Göktürkleri'ne bağlanmıştır.

Pertev Naili Boratav'ın eserinde kaydettiğine göre, Dede Korkut'un esasını, Oğuz tarihinin iki önemli dönemine dayanmakta olan olayların dile getirildiği öyküler oluşturmaktadır. Birinci dönem, 9.-10. yüzyıllarda dayanan olayların geçtiği, Oğuzların *Sir Derya*'nın kuzey bölümündeki topraklarda yaşadıkları, Kıpçak ve Peçeneklerle savaştıkları, ek olarak iç savaşların ve boy kavgalarının yaşandığı dönemdir ki, boylar arasındaki mücadeleler *Dresden* nüshasındaki on ikinci hikayede yer almaktadır; ikinci dönem, Oğuzların devamı olan Türkmenlerin *Anadolu*'da 14.-15. yüzyıllarda yaptıkları savaşları ve silik hatırlatmalarla Oğuzların 11. yüzyıldaki Selçukluların büyük fethinden önceki ve sonraki *Anadolu* ve *Kafkaslar*'daki baskınlarını içermektedir. Dede Korkut Kitabı'nın yazarı, Oğuzların efsanevi tarihi ve *Sir Derya*'nın kıyılarında yaşayan atalarının mitolojisinden yarattığı *Anadolu* Türkmenlerinin aktarımlarını çok iyi bilen biri olmalıdır. Muhtemelen son büyük Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın çağdaşıydı. Bu nedenle, eski Oğuz destanı, Akkoyunluların Türkmen Hükümdarlığı kurarak yeni bir coğrafyada yeşertilmiş oldu. Destan, *Trapezunt* (Trabzon) İmparatorluğu'nun, *Gürcistan*'ın ve *Abhaz* ülkelerinin kafirlerine karşı savaşan kahramanların eserlerinden yararlanan hikayelerle zenginleştirilmiştir (Boratav, 2012: 91). Pertev Naili Boratav'ın burada verdiği bilgiler oldukça değerlidir. Sonradan birçok araştırmacı Dede Korkut'un çift tabakalı yapısına

vurgu yapmıştır. Elbette ki çok tabakalı olmayı içeren bu durum sözlü kültür ürünlerinin karakteristik özelliğidir.

Hüseyin Nihal Atsız'a göre, Dede Korkut Hikayeleri, kökünü *Türkistan*'da ve hatta kısmen Gök-Türk çağından aldığı belli olmakla birlikte, *Doğu Anadolu*'da yerleşmiş, değişmiş ve olgunlaşmıştır (Atsız, 2016: 54).

Aleksandr Yureviç Yakubovskiy, Dede Korkut'taki örf ve adetlerle inanışların, İslamiyete karşın korunduğunu, kabile ve kahramanların adlarına, kabileler arası ilişkilerle Oğuzların sosyal yapısına ait ana çizgilere bakarak, hikayelerin 11. yüzyılın yarısına değil, daha eski devirlere, Oğuzların *Sır Derya-Yedisu*'da yaşadıkları devirlere ait olabileceğini söylemiştir. Ayrıca Dede Korkut Kitabı'ndaki hikayelerde, Oğuzların daha eski devirlerdeki tarihine dair pek çok olay bulunduğunu, hikayelerden bir kısmının konu bakımından *Orta Asya*'da teşekkül etmiş olduğunu, sonrasında *Kafkasya* ötesinde Korkut Kitabı'na girdiği sonucuna varmıştır (Yakubovskiy'den aktaran Gökyay, 1973: LII). Aleksandr Yureviç Yakubovskiy'in buradaki tespitleri, özellikle Dede Korkut'un tarihi-coğrafyası ile ilgili olarak *Yedisu*'dan bahsetmesi oldukça değerlidir.

Tarihi bir bölge olan *Yedisu*, yani *Balkaş Gölü*'nün güneyindeki, *Tanrı Dağları*'na, *Aladağlar*'a doğru uzanan coğrafya Batı Göktürklerinin-Türgişlerin doğudaki Tu-lu kollarının yaşadığı coğrafyadır ve Dede Korkut'ta burayla ilgili birçok izler vardır. Salur Kazan'ın destanda "*Tülü kuşun yavrısı*" olarak nitelendirilmesi bu coğrafyada yaşayan, adı Çin kaynaklarında *Tu-lu* olarak belirtilen boyların adıyla ilgilidir. Bu bölge adını yedi akarsudan almaktadır, oldukça verimlidir, yemyeşil bir bölgedir, göçebe boylar için hayvancılığa çok elverişlidir.

Orhan Şaik Gökyay, Dede Korkut'ta, Oğuzların *Sır-Derya* boyunda yaşadıkları çağlara ait olan hikayeler ve Oğuzların (9.-11. yüzyıl) daha batıya gelerek Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da büyük bir devlet kurdukları Akkoyunlular devrine bağlanan olayların hatralarını taşıyan hikayeler şeklinde iki tabaka olduğunu belirtmiştir. Gökyay'a göre, Dede Korkut'ta yer alan bazı tarihi unsurlar, güçlü bir olasılıkla, geriye 9. yüzyıla doğru izlenebilmektedir. Bunların içinde çizgileri en belli olanlar, Oğuzların Peçenekler ve Kıpçaklarla olan savaşlarının hatrasını taşımakta olup destanların tarih yönünden birinci tabakasını oluşturmaktadır. Dede Korkut'taki tarihi olayların ikinci tabakası ise, daha belirli kayıtlara dayanarak gösterilebilir. Dede Korkut'ta görülen kavim ve yer adlarına dayanarak, bunların Akkoyunlular devrine ait olduğu kabul edilmektedir. Oğuz

destanından çok eski bazı parçaların, Oğuzların *Orta Asya*'daki yurtlarında ortaya çıkıp söylendiği bazı rivayetlerden çıkarılabilir. Salur Kazan hakkındaki rivayetler, sonraki dönemlerde Oğuzlar tarafından *Hazar* ötesine götürülmüştür (Gökyay, 1973: XLIV-XLV, XLIX, LVIII). Orhan Şaik Gökyay'ın verdiği bu bilgiler değerlidir. Dede Korkut'taki tarihi-coğrafi iki tabakalı yapıyı sonradan birçok araştırmacı da dile getirmiştir.

Muharrem Ergin, Dede Korkut Hikayeleri'nin Oğuzların anayurtları *Orta Asya*'da ortaya çıktığını şöyle açıklamıştır: 1) Oğuzlar, hikayelerdeki coğrafi alana 12. yüzyıldan itibaren Selçuklularla birlikte gelmeye başlamışlardır. Bazı Oğuz boylarının asıl kütleleriyle *Doğu Anadolu*'ya, *Yakın Doğu*'ya gelişleri ise İlhaneliler zamanında olmuştur. Akkoyunlular ve Karakoyunluların asıl kütleleri ile Salurlar bunların arasındaydı. Oğuzların bu bölgeye gelişleri 12.-14. yüzyıllar arasında olmuştur. 2) 12-13. yüzyıldan başlayarak *Yakın Doğu*'ya gelen Oğuzların eski adı Oğuz unutulmuş yerine Türkmen adı geçmiştir. Hikayelerde ise kavmin adı hep Oğuz olarak söylenmektedir. 3) Hikayelerdeki düşman melik ve tekürlerinin adları hep Türkçe'dir. Bu olayların aslı Oğuzların kuzeyinde Türkler oturduğu zaman ortaya çıkan mücadelelere dayanmaktadır. 4) *Şecere-i Terakime*'de Kazan Bey'in *Sırderya*'nın kuzeyindeki yerlerdeki eski Oğuz ülkesinin kuzeyinde Peçeneklerle mücadelelerinin yankıları yer almaktadır. 5) Farsça ve Türkçe *Oğuznamelerde* Korkut, eski Oğuz yurdunda yaşamış gösterilmiştir. 6) Korkut Ata'nın hatırası tarihi devirlerde olduğu gibi, bugün de *Hazar*'ın doğusundaki Türk ülkelerinde yaşamaktadır, ancak *Doğu Anadolu-Azeri* alanında unutulmuştur. 7) Dede Korkut'taki *Oğuz* ülkesinin açık ve belirli olmadığı, hayali olduğu anlaşılmaktadır. *Kazılık tağı*, *Kara tağ*, *Karaçuk*, *Türkistan* gibi adlar Oğuzların *Maveraünnehir*'deki yurtlarıyla ilgilidir. 8) Reşidüddin ve İbn Aybek'ten anlaşıldığına göre, bu hikayeler 13. yüzyılda çoktan teşekkül etmişti. 9) Hikayelerdeki kişi adlarının çoğu müslüman adı değildir, *kam* gibi şamanist unsurlara sahiptir. Bu adların bir kısmı Oğuz boylarının adlarıdır ve kahramanların Oğuz boylarını temsil ettikleri anlaşılmaktadır. 10) Oğuz yaşamı, İç Oğuz-Taş Oğuz (Üç Ok-Boz Ok) şeklindeki yapılanma, yirmi dört sancak beyliği teşkilatı *Oğuznamelerde*ki sistemle ilgilidir ve eski Oğuz yaşamına aittir. 11) Eserlerdeki islami cephe zayıftır, at eti yemek, şarap, kırmızı içmek gibi eski gelenekler vardır. 12) Hikayelerde olduğu gibi, öteki *Oğuzname* rivayetlerinde de Dede Korkut hep peygamberler zamanına yakın gösterilmiştir. *Şecere-i Terakime*'de en geç Peygamberden üç yüz yıl sonra yaşadığı belirtilmiştir. Bütün bunlar göstermektedir ki, Dede Korkut Hikayeleri, aslında Oğuzların *Yakın Doğu*'ya gelmeden önceki yaşamlarına ait hatıralara dayanmaktadır. Çok eski devirlerden beri var

olan bu hatıraların, bazı olaylar etrafında toplanması 9.-11. yüzyıllarda Oğuzların *Sirderya* kuzeyindeki yurtlarında geçen yaşamlarıyla ilgilidir. Bu devirde Oğuzların özellikle kuzey komşuları olan Peçenek ve Kıpçaklarla sürekli mücadelelerde oldukları bilinmektedir. Dede Korkut Hikayeleri'nin birer destan parçası olarak teşekkül tarzları da buna uygun görünmektedir. Hikayelerdeki türlü olaylar Oğuzların erken devirlerinde oluşmaya başlamış, sonra onların 9.-11. yüzyılda başlarından geçen büyük mücadeleler etrafında toplanmış ve böylece destan haline gelmiştir. Bu destani hikayelerle birlikte batıya gelen Oğuzlar, *Doğu Anadolu*'da yaptıkları mücadelelerden bazı unsurları da bu destanlara katmışlar, esas Oğuz destanından ayrılan parçalar böylece bağımsız hikayeler haline gelmiş ve sonunda bilinmeyen bir sanatkar eliyle destan devri bitmeden tespit edilmiştir. Hikayelerde birkaç devrin birlikte görünmesi de bundan ileri gelmiş olmalıdır (Ergin, 1989: 54-56). Muharrem Ergin'in burada verdiği bilgiler, özellikle destanın *Sir Derya* Oğuzları'nın erken devirlerinde oluşan daha önceki hatıralara dayandığı, sonradan *Sir Derya* Oğuzlarının başlarından geçen olaylar etrafında toplandığı tespitleri oldukça değerlidir.

Dede Korkut'un alt coğrafyası aslında *Sir Derya* Oğuzları'nın daha eski atalarının yaşadığı coğrafyaya dayanmaktadır. *Sir Derya* Oğuzları; öncesinde Batı Göktürk-Türgişlerin; daha öncesinde İskitlerin, Batı Hunlarının, Kanglıların, Usunların; daha öncesinde eski Türk kültür bölgelerinde yaşayan eski atalarının torunlarıdır. Bu açıdan destandaki alt coğrafya da bu dönemlere dayanmaktadır. Zamanla destanlar dilden dile aktarılmış, anlatılara yeni unsurlar katılmış, tarihi süreç içerisinde kavimlerin adları, göçebe konfederasyonuna katılan boylar vb. değişmiş, Oğuzlar çeşitli yerlere göç ettikçe destanın coğrafyası da ona paralel bir şekilde gelişmiştir. Bu açıdan Dede Korkut Destanları, Türk tarihinin, coğrafyasının farklı dönemlerinden izler taşımaktadır. Eski devirlere gidildikçe izler silikleşmekte, yeni devirlere gelindikçe izler belirginleşmektedir ki, bu son derece doğal bir durumdur.

Burada makale sınırını aşmamak için İskitlerin, Batı Hunlarının, Kanglıların, Usunların Türklüğü ile ilgili ayrıntıya girilmeyecektir. Gerek tarihi kaynaklarda gerekse yapılan araştırmalarda bu kavimlerin Türkler'le ilişkisi konusunda birçok kanıtlar ortaya konulmuştur. Burada yalnızca o döneme ait birkaç tarihi kaynak vermek yeterlidir: Çin kaynağı Şi Ki (y:MÖ 97)'de Hun-Gurat-Uysun-Kenger/Kang-kü gibi dört önemli halk arasındaki soy birliği vurgulanmaktadır (De Groot ve Asena, 2011: 224). Çin kaynağı Şi Ki (y:MÖ 97)'de yer alan Çang Kien'in Türkistan Raporu (y:MÖ 123)'na göre, "*Uysun*,

bir göçebe devletidir; halkı hayvanlarını takip ederek, konup göçmektedir. Uysunlar Hunlarla aynı kökten/ırtandırlar.” (De Groot ve Asena, 2011: 224). Çin kaynağı Şi Ki (y:MÖ 97)’de yer alan Çang Kien’in Türkistan Raporu (y:MÖ 123)’na göre, “Kang-kü/Kang-ki/Kenger, Ta-van’ın kuzeybatısında olup iki bin li mesafededir. Halkı göçebe hayatı yaşamaktadır; sayıca Büyük Guratlar kadar kalabalık olup Guratlarla aynı kökten/ırtandırlar.” (De Groot ve Asena, 2011: 225). Çin kaynağı Şi Ki (y:MÖ 97)’de yer alan Çang Kien’in Türkistan Raporu (y:MÖ 123)’na göre, “Büyük Guratya bir göçebe devletidir; halkı hayvanlarını takiben konar göçerdir. Hunlarla aynı kökten/ırtandırlar.” (De Groot ve Asena, 2011: 226).

Faruk Sümer’in yazdığına göre, *Oğuz Eli*’nin 10. yüzyılda, başlıca *Sirderya* boylarında ve onun kuzeyinde yaşadıkları kesin olarak bilinmektedir. 11. yüzyılda, Selçuklu ailesinin faaliyeti sonucu bu elin önemli bir kısmı İslam ülkelerine göç etmişti. Aynı yüzyılın ikinci yarısında başlıca *Karaçuk Dağları* bölgesiyle onun karşısındaki *Sir suyu* kıyısındaki şehirlerde ve batıda *Mangışlak*’ta önemli Oğuz toplulukları vardı. O dönemde Oğuz yabgularının kışlağı *Yeni Kent*’in ve *Cend* kentinin de bulunduğu *Sirderya*’nın ağzı ve kuzey kıyıların Kıpçaklar’ın elinde olduğu anlaşılmaktadır. 12. yüzyılın ortalarında *Horasan*’da görülen, kısa bir süre sonra *Sancar Devleti*’ne son veren Oğuzlar, *Sirderya* boylarını terkederek önemli Oğuz topluluklarından biriydi. Dede Korkut kahramanlarının 11. yüzyılda yaşamış olmaları oldukça olasıdır. Eserini 1074’te tamamlayan Kaşgarlı’nın *Karaçuk Dağları*’nda yaşadığını söylediği Oğuzların *Salur Kazan* Oğuzları olması olasılığı güçlüdür. Hatta, 12. yüzyılın ortalarında *Horasan*’da görülen, destanlardaki gibi *Üçok-Bozok* adlarıyla iki kola ayrılan ve başlarında zengin bir bey kümesi bulunan Oğuzların, doğrudan *Salur Kazan* Oğuzları’nın oğul veya torunları oldukları kuvvetle söylenebilir (Sümer, 1959: 418). Faruk Sümer’in burada verdiği bilgiler değerlidir. Buradaki coğrafya *Sir Derya* Oğuz Yabguluğu’nun coğrafyasıdır.

Mangışlak Dede Korkut’un *Türkmenistan* varyantında da geçmektedir. Hatta *Oğuzların Melallaşmakı* ve *Korkut’un Kabri Kazıldı* boylarındaki mekanlardan biridir. Anlatıda Oğuzların bir kısmı anlaşmazlık yüzünden *Mangışlak*’a göç edince, Korkut Ata ile *Salur Kazan* onları geri getirmek için peşlerinden gitmişlerdir. Burada, Oğuz tarihindeki bazı olayların destana dahil olduğu görülmektedir. *Mangışlak*, Oğuzların bir kısmının yaşadığı yerdir. *Sir suyu*, yani *Sir Derya*, gerek *Türkmenistan* varyantında gerekse *Korkut* efsanelerinde geçen önemli yer adlarından biridir. *Karaçuk*’un Dede Korkut’taki önemli

yeri açıktır. Salur Kazan ve Bayındır Han için söylenen övmelerde geçmektedir. *Karadağ*, Dede Korkut'un neredeyse her duasında geçmektedir.

Sir Derya Oğuzları'nın yaşadığı bölgelerde Oğuzlar'ın varlığı ile ilgili tarihi kaynaklar, arkeolojik veriler çoktur. Arkeolog Alkey Margulan'a göre, Kazakistan topraklarında Oğuz boylarına ait birçok tarihi ve arkeolojik belgeler vardır. Bunlardan biri taş ve tuğla üzerine veya mezar duvarlarına çizilmiş Oğuzlara ait damgalardır. Kazak bozkırlarında bulunan taş üzerine kazılmış damgalar, 11. yüzyılın büyük alimi Kaşgarlı Mahmud'un eserindeki damgalara çok benzemektedir. Oğuz damgalarına en çok Sarısu Irmağı kıyısında bulunan Tanbalı Tas (Damgalı Taş)'ta rastlanmaktadır. Mangıstav (Mangışlak) ve Kızılkum illerindeki mezarlıklarda ve Sarısu Irmağı civarındaki Alaşahan, Bolgan Ana, Talmas Ata, Belen Ata mezarlarında da bunun gibi damgalara rastlamak mümkündür (Margulan, 2000: 145-146). Sergey Grigoreviç Agacanov'a göre, arkeolojik bulgulara göre, Yengikent, antik dönemde de mevcuttu. Yengikent, 10. yüzyılda Horezmliler tarafından yeniden kurulmuş ve onarılmıştı. Yengikent'in esas nüfusunu kolonistler, özellikle de Horezm kökenliler oluştursa da kentte yerleşik hayatı benimsemiş Oğuzlar da yaşıyordu. Kent harabelerinde bulunan seramik parçaları da bunu kanıtlamaktadır. Mesudi, Aral Gölü çevresinde oturan Müslüman halkın Yenişehir'de (Yenikent) barındığını, burada oturan Türk nüfus arasında Guzlar'ın üstünlük teşkil ettiğini ve onların göçebe ve yerleşik halde yaşadığını, Guzlar'ın Türkler'den bir grup olarak aşağı, yukarı, orta halk olarak üçe ayrıldığını belirtmiştir (Agacanov, 2015: 199-200).

Alkey Margulan'ın çalışmasında dediğine göre, tarihi süreçte *Kazakistan*'da Korkut'un mirasını devam ettirenler dört kısma ayrılabilir; eski bahşı ozanlar, kopuzla küy çalan ünlü küyçüler, halkı yönlendiren bilge ve şeşen/hatipler, Korkut geleneğini devam ettiren ve kopuz çalıp beste yapanlar. *Kazakistan*'da *Korkut* efsanelerini kuşaktan kuşağa ulaştıran şecereli insanlar da vardır. Özellikle şecereli aksakallar, *Sirderya* kıyılarında, *Janakent*, *Kazalı*, *Karmakşı*, *Kızılorda*, *Sığanak*, *Şavildir* (Çavuldur) ve *Türkistan* kentleri civarında çok görülmektedir. *Kazakistan*'da *Korkut* efsanelerinin günümüze ulaşmasında büyük katkısı olanlardan biri, 17. yüzyılda yaşamış, bahşı, tanınmış bir akın/ozan olan Nurgali ve onun 18.-19. yüzyıllardaki nesilleridir. Ellerinde kendilerinin Korkut Ata'nın soyundan geldiklerini gösteren şecereleri vardır (Margulan, 2000: 134-136). Alkey Margulan burada oldukça değerli bilgiler vermiştir. Bunlar Korkut Ata'nın, dolayısıyla Dede Korkut Destanları'nın *Kazakistan*'da oldukça köklü ve yaygın olduğunu da yansıtmaktadır. Korkut mirasını devam ettirenler ozan (bahşı), küyçü (ezgici, müzisyen),

bilge (aksakal), besteci (şair, şarkıcı) gibi mesleklere sahiplerdir. Bu meslekler Dede Korkut Kitabı'ndaki Dede Korkut'un işlevleriyle paraleldir. Eski bahşı ozan kavramından da anlaşılacağı üzere, şaman (kam, bahşı) da buraya dahildir. Nitekim Korkut, şamanların, bahşların piri olarak bilinmektedir. Ayrıca Korkut Ata'nın soyundan geldiği söylenen kişiler de buraya dahildir.

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, çok uzun süren oluşum süreçlerinde destanlara sonraki dönemlere ait olay ve kişiler de yansımaktadır. Salur Kazan ve arkadaşlarının mücadelelerinde de Oğuzların sonradan *Sırderya* boylarında Peçeneklerle ve Kıpçaklarla yapmış oldukları savaşların izleri vardır. *Doğu Anadolu-Azerbaycan*'a geldikten sonra, Gürcülerle ve Gürcü krallığının yönetimindeki Kıpçaklarla yapılan mücadeleler de destana yer ve kişi adları olarak yansımıştır. Salur Kazan'la ilgili rivayetlerdeki ilk tabaka Türgiş-Göktürk savaşlarına dayanmaktadır. Batı Gök-Türkleri-Türgişler, Oğuzların ataları olduğu gibi Doğu Gök-Türkleri de Kıpçakların atalarıdır. Kıpçakların ataları olan Doğu Gök-Türkleri ile Oğuzların ataları olan Türgişler (Batı Gök-Türkleri) arasındaki savaşlar, Dede Korkut Kitabı ile *Şecere-i Terakime*'deki Salur Kazan rivayetlerinin ilk tabakasını oluşturmakta ve destanın ana kahramanı Salur Kazan'ın tarihteki karşılığı Su-lu Kağan olmaktadır (Ercilasun, 2002: 33). Ahmet Bican Ercilasun'un bu tespitleri çok değerlidir. Dede Korkut tarihinin, dolayısıyla coğrafyasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu görülmektedir.

Ali Duymaz'ın eserinde bahsettiğine göre, *Şecere-i Terakime*, Salur Kazan'ı ve etrafındaki olayları *Orta Asya* coğrafyasına bağlamaktadır. Eserdeki olaylar, *Sır Derya*'nın kuzeyinde meydana gelmiştir, mücadele Oğuzlar ile Peçenekler arasında görünmektedir. Salur Kazan'da ilk tarihi tabaka ve dolayısıyla *Orta Asya* coğrafyası ağır basmaktadır. Türkmen rivayetleri ve Kıpçak destanları o devrin, Oğuz-Peçenek veya Oğuz-Kangh Kıpçak mücadelesinin izlerini büyük oranda yansıtmaktadır. Tarihle ilgili ilk rivayetler 9.-10. yüzyıldan, *Hazar* ile *Aral* arasındaki coğrafyada, kuzeylerinde bulunan Peçeneklerle Oğuzların mücadelesinden izler taşımaktadır. Daha sonra *Hazar*'ın kuzeybatısındaki *Mangışlak* ve çevresindeki mücadelelerle *Azerbaycan* ve *Anadolu*'daki mücadeleler ozanlar tarafından dahil edilmiştir (Duymaz, 1997: 21, 38).

Melek Erdem'in çalışmasında söylediğine göre, Dede Korkut'un *Türkmenistan* varyantında Oğuzların yaşadıkları sahanın çok geniş bir bölgeyi içine aldığı görülmektedir; *Sırderya* boylarından batıya, *Maveraiinnehir*'i de içine alarak *Hazar Denizi*'ne kadar uzanmaktadır. Kuzeyde *Hazar Denizi*'nin kuzeybatısında buraya dökülen *Yayık Irmağı*'nın

kaynağındaki *Ural Dağları*'na kadar uzanmakta, güneyde *Amu Derya*'nın aşağı boylarından güneybatıya, *Murgap* ve *Tecen* ırmaklarını geçerek *Hazar*'ın güneyine dökülen *Etrek Irmağı*'na kadar geniş bir saha çizilmektedir. Böylece Oğuzların *Orta Asya*'da, *Kazakistan*'da, *Sirderya* boyları, *Ural Dağları*'nın güneybatısı ve bugünkü *Türkmenistan* sahasını da içeren, *Hazar Denizi*'ne, *Tecen*, *Murgap*, *Etrek* ırmaklarına kadar giden bir sahada yer aldıkları anlaşılmaktadır (Erdem, 2005: 177). Melek Erdem'in burada verdiği bilgiler, ayrıntılı coğrafi tasvir oldukça değerlidir. Buradaki coğrafya, *Sir Derya* Oğuzları'nın yayıldığı yerlerdir. *Türkmenistan* varyantında geçen *Etrek*, bugünkü *Türkmenistan-İran* sınır bölgesinde yer alan *Etrek Nehri*'dir. Destanın Oğuzların/Türkmenlerin tarihi süreç içerisinde göçlerine ve yayılmalarına paralel bir şekilde mahallileştiği, yeni yer adlarının da destana dahil olduğu görülmektedir. *Türkmenistan* varyantında geçen *Ural Dağları*, *Hazar Denizi*'nin kuzeyindedir. *Urallar*, *Kuzey Buz Denizi*'ne kadar uzanan oldukça uzun bir dağ sistemidir. *Avrupa* ve *Asya* kıtaları arasındaki sınır olarak kabul edilmektedir. Bu bölgenin doğusu ve batısı geniş *Avrasya* coğrafyasını içermektedir. *Uralların* güney etekleri *Sir Derya* Oğuzlarının yurtlarından biriydi. *Türkmenistan* varyantındaki coğrafyanın *Hazar Denizi*'nin en güneyinden en kuzeyine, oradan *Ural Dağları*'na kadar geniş bir coğrafyayı kapsadığı görülmektedir. Dede Korkut Destanları'nın *Orta Asya*'da ortaya çıktığını göstermektedir.

Şamil Cemşidov'a göre, Dede Korkut Kitabı'nda meydana gelen olaylardaki yer adları *Azerbaycan* arazisine dahil olan ve onun dışındaki yerler diye iki gruba ayrılabilir: *Azerbaycan*'a dahil olan, ya da *Azerbaycanlıların* yaşadığı yerler: *Bayat*, *Karadağ*, *Kazlık dağ*, *Karaçuk*, *Gürcüstan sınırı*, *Kapılar Derbendi*, *Göyçe dağı*, *Göyçe denizi*, *Berde*, *Gence*, *Alınca kalası*, *Alınca çayı*, *Dereşam*, *Şerur*, *Ağ kaya* vs. *Azerbaycan* sınırlarından uzakda olan yerler: *Rum eli*, *Parasarin Bayburd hasarı*, *Kan Abhaz eli*, *Başaçık Tatyay kalası*, *Ahıska kalası*, *Şam*, *Trabzon*, *Karun eli*, *Düzmürd kalası*, *Tumanın kalası*, *İstanbul*, *Hemid kalası* vs. Birinci gruptaki yerler Dede Korkut Kitabı'nda tasvir olunan Oğuz kahramanlarının yurtlarıdır (Cemşidov, 2004: 116-117).

Fuzuli Bayat'ın eserinde yazdığına göre, Dede Korkut Oğuznameleri, herşeyden önce epik düşüncenin ürünü olduğundan, tarihi olayları kısmen yansıtsa da, epik dünyanın mekanı ve zamanı olarak değerlendirilmelidir. Boyların çoğunda olaylar belli olmayan bir mekanda, belli olmayan bir zamanda meydana gelmiş, aynı zamanda somut olarak belli olan yer ve kent adları da anılmıştır. Ancak bütün bunlara karşın destandaki olayların bu

somut coğrafi yerlerle doğrudan ilgisi yoktur, varsa da somut coğrafi adlar da epik mekanın sınırları içine alınmıştır (Bayat, 2016: 126-127).

Elmeddin Elibeyzade'nin yazdığına göre, Dede Korkut'ta tasvir edilen olayların esas mekanı *Kafkasya* ve *Azerbaycan*'dır. Oğuz kahramanları av avlayıp kuş kuşlamak, kız beğenmek, evlenmek vs. amaçlarla *Azerbaycan* sınırlarını aşarak *Gürcistan* topraklarına, *Kara deniz* sahillerine, *Abhaziya* eline kadar giderler ve tekrar yurtlarına dönerler. Bu yurt *Azerbaycan*'ın bugünkü arazisine tam uygun gelmekte, biraz da kenarları aşmaktadır. Dede Korkut Kitabı bu arazide yaşayan halkın-Azerbaycan Türklerinin bedii kahramanlık tarihidir veya bu tarihin parlak bir sayfasıdır (Elibeyzade, 1999: 17).

Üçler Bulduk'un çalışmasında söylediğine göre, Dede Korkut Boyları, zahiri olarak kahramanlık olayları ile örülü olmakla birlikte, esasen Oğuzların sosyal ve siyasi tarihlerini ele alan, *Orta Asya*'dan *Kafkaslar*'a, *Kafkaslar*'dan *Anadolu*'ya uzanan geniş bir coğrafyanın militle bütünleşmesinin gerçek tarihidir. Dede Korkut'ta *il* sözü genel olarak siyasi teşkilata sahip *Oğuz Eli* şeklinde geçmektedir, bazen de bir coğrafyayı belirtmektedir. *Oğuz* veya *Oğuz Eli* şeklinde belirtilen siyasi oluşuma sahip ülkenin iki coğrafi alanının olduğu görülmektedir. Dede Korkut'ta adı geçen coğrafi bölgelerin bir kısmı, eserin yazıya geçirildiği bölgelerdedir, bir kısmı ise bu bölgelerde değildir veya bazı yer adları değişik mekanlarda ortak kullanılmaktadır. Bu ikilik, destanın teşekkül tarihi ve yazılış tarihi arasındaki uzun zaman ve mesafe farkından ileri elmektedir. Destanın ilk mekanı genel anlamda *Orta Asya*'dır, *Sir Derya*'dan *Mangışlak*'a uzanan bölgelere ait tarihi izler taşımaktadır. Destanın ikinci coğrafyası ise *Doğu Anadolu*'nun kuzeyi, *Azerbaycan*, daha geniş anlamda *Kafkaslar* sahasıdır. Köken olarak *Orta Asya* ile ilgili olan ancak farklı Türk coğrafyalarında aynı adla hatıraları anılan yer adları bu konularda ipuçları vermektedir (Bulduk, 1997: 466-468).

Saadettin Gömeç, Dede Korkut'un Türk tarihi ve kültürünün vazgeçilmez kaynakları arasında olduğunu dile getirerek hikayeler içinde değişik Türk kabilelerine ait bilgilere rastlanıldığını, ama yine de özellikle Oğuzların hem *Hazar*'ın doğusunda, hem de batısındaki yurtlarında başlarından geçen olayların söz konusu olduğunu belirtmiştir. Gömeç'e göre, Dede Korkut'ta İslam öncesi ile İslami döneme ait izlere rastlanması, destanın oluşumunun eski Türk yurtlarında, *Hazar*'ın doğusundaki coğrafyada, eski devirlerde oluştuğunu gösteren önemli kanıttır. Örf ve adetlerin büyük bir kısmı ve adların arkaikliği buna işaretir. Oğuzların Kıpçak, Peçenek vs. gibi Türk uruğlarıyla yaptıkları mücadelelerde muhtemelen *Azerbaycan* ve *Anadolu* topraklarına gelmeden önceki bir

döneme ait hususlar görülmektedir. Batıya göç etmeleriyle birlikte ön plana çıkan kabile ise Ak Koyunlular'dır ki, destanın yazıya geçirildiği yerin Ak Koyunlu, Kara Koyunlu, Osmanlı sahası olduğunun ipucudur (Gömeç, 2010: 217-218).

Abdulselem Arvas'ın çalışmasında dediğine göre, Dede Korkut'ta mekan, biri hikayelerde geçen, diğeri tarihi olaylara bağlı olarak üzerinde yaşadığımız gerçek dünya mekanı olarak ikiye ayrılmaktadır. Bayındır Han'ın "*Şami günlüğü yeryüzüne diktirmesi, ala sayvanı gök yüzüne eşenmesi, bin yerde ipek haliçesi döşemesi*" ne kadar abartılı da olsa, mekanın dünya yüzeyi olduğunu göstermektedir. Dede Korkut'ta geçen "*Evine döndü*" gibi ifadeler de, gerçek hayatta karşılaşılabilecek yerler olduğunu göstermektedir. *Gürcistan, Trabzon, Derbent, Mardin kalesi* gibi yerler günümüzde de mevcut olan mekanlardır. Coğrafya *Oğuz* ülkesi olsa da, bunun sınırları açık değildir. Olayların hikayede geçtiği yerlere bağlı olarak değişik görüşler belirtilmiştir. *Azerbaycanlı* araştırmacılar olayların kendi topraklarında, *Anadolu*'daki araştırmacılar ise *Doğu Anadolu*'da geçtiklerini ifade etmişlerdir. Dede Korkut Hikayeleri'nde mitolojik mekandan ziyade, gerçek ve yaşanması mümkün ya da yaşanılmış bir mekan söz konusudur (Arvas, 2008: 57-58).

Bahadır Bumin Özarıslan'ın belirttiğine göre, Dede Korkut'ta coğrafi anlamda bir sınırın varlığı anlaşılmaktadır. Boylarda "*Oğuz diyarı*", "*Oğuz ili, Oğuz serhaddi*", "*Oğuz ili*", "*Oğuz hududu, Oğuz serhaddi, Oğuz ili*", "*Oğuz ülkesi*" ifadeleri geçmektedir. Ayrıca birçok kez "*kafir illeri*" ifadesiyle *Oğuz ili* dışındaki coğrafyalara da işaret edilmektedir. Dede Korkut'ta, sınırları belli olan bir ülkenin ve bu ülke dışında da, öteki kabul edilen coğrafyaların olduğu anlaşılmaktadır (Özarıslan, 2012: 104).

Ayten Ahmedova'ya göre, Dede Korkut Destanı'nda yer adlarıyla birlikte kale adlarının da geniş bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Sözelimi; *Elince Kalesi, Bayburt Hisarı, Tatyen Kalesi, Ağca Kale, Mardin Kalesi, Akhisar, Evnik Kalesi* vs. Bu kalelerin bazılarının kalıntıları günümüze kadar gelmiş, bazıları ise kaybolmuştur. Hatta adları da, orijinal nüshadan net olarak okunamamış, çeşitli şekillerde günümüze ulaşmıştır (Ahmedova, 2018: 23).

Günümüzde *Orta Asya*'da, Dede Korkut Destanları'ndaki coğrafi adları koruyan en önemli sahalardan biri *Kazakistan-Kırgızistan* sınırına yakın bir bölgede yer alan *Talas* bölgesi ile *Kazakistan-Özbekistan* sınırına yakın olan *Çimkent-Taşkent* bölgesidir: *Talas* bölgesinde, *Karadağlar, Kırgız Aladağları, Talas Aladağları, Talas Irmağı, Taraz* ile

Talas kentleri, *Karadağ* adlı yerleşim yerleri, *Karasay*, *Kara Koyun*, *Kara Buura* adlı akarsu kolları, *Ming-Bulak* (Bin-Bulak), *Karasaz*, *Keng-Aral*, *Kara Suu*, *Kara Oy* adlı yerleşim yerleri, *Kara Buura* geçidi vs. Dede Korkut ve Batı Göktürkleri'nin-Türgişler'in tarihi hatıralarının izlerini taşıyan/taşıyabilecek coğrafi yerler bulunmaktadır; *Çimkent-Taşkent* bölgesinde, *Kazakistan*'da, *Kazgurt Dağı*, *Kazgurt* ve *Kazıgurt* adlı yerleşim yerleri, *Arus Irmağı*, *Kazakistan-Özbekistan* sınırı civarında *Minbulak* (Binbulak) Dağı, *Özbekistan*'da, *Çirçik* ve *Karasu* ırmakları, *Taşkent*'in yanbaşında *Salar* ve *Çirçik* adlı yerleşim bölgeleri bulunmaktadır (Eyüboğlu, 2023d: 120).

Orta Asya'da, Batı Hunların, daha sonra Batı Gök-Türk Devleti'nin merkezi olan *Talas* bölgesi ve çevresi, Kara Türgişlerin de merkeziydi. Ağırlıklı olarak Batı Göktürk-Türgiş devletlerinin yaşadıkları tarihi olayların destani-hikayevi bir yansıması olan Dede Korkut Destanları'nda, Salur Kazan döneminde *İç Oğuz*'un merkezi, *Sir-Derya* kıyılarında *Karadağlar* ve *Tanrı Dağları*'nın bir diğer adı ve bir uzantısı olan *Aladağlar*'ın uzandığı geniş coğrafyadır. *Dış Oğuz* ise, tarihi olarak Sarı Türgişler'in yaşadığı, *Çu Irmağı*'nın doğusunda, *Balkaş Gölü*'nün güneyinde bulunan ve *Doğu Türkistan*'a doğru uzanan, *Yedisu* bölgesini de içeren geniş coğrafyadır. Bazı destanlarda ise *İç Oğuz*, *Karadeniz-Kafkasya*'dan, *Hazar*'dan *Altaylar*'a uzanan Batı Göktürk-Türgiş coğrafyasıdır. *Dış Oğuz* ise *Altaylar*'dan *Gobi*'ye, *Kuzey Çin*'e uzanan Doğu Göktürk coğrafyasıdır. Ancak Dede Korkut Destanları, tarihin farklı dönemlerinin destani-hikayevi bir yansıması olduğu için, bazı destanlarda *İç Oğuz-Dış Oğuz* coğrafyası bulunmakta, bazı destanlarda *İç Oğuz-Dış Oğuz* coğrafyası siyasi hakimiyetin bulunduğu tarafa göre değişmekte, bazı destanlarda *İç Oğuz-Dış Oğuz* coğrafyası alt ve üst tabakaya göre değişmektedir, bazı destanlarda ise *İç Oğuz-Dış Oğuz* coğrafyalarının aslı yoktur, sonradan destanların tek bir zamana ve coğrafyaya indirgenmesinden dolayı böyle bir görünüm kazanmıştır.

Dede Korkut'un tarihi coğrafyasının *Orta Asya*'da olduğunu gösteren önemli unsurlardan biri de Dede Korkut'ta, tarihte *Orta Asya*'da yaşadığı bilinen Oğuz boylarının adlarının geçmesidir. Destanda *Bayındır*, *Salur*, *Büğdüz*, *Kayı*, *Bayat* gibi Oğuz boylarının adları geçmektedir ki, bu boyların ilk ortaya çıktıkları yer *Orta Asya*'dır.

Dede Korkut'ta adı geçen birçok kişi, *Orta Asya*'da; Türkmen varyantında, Kazak efsanelerinde ve diğer bazı Türk halklarındaki anlatılarda da geçmektedir. Örneğin; Dede Korkut (Korkut Ata), Bayındır Han, Salur Kazan, Bamsı Beyrek, Boğaç Han, Kazılık Koca, Emren vb. kişilerin adları Türkmen varyantında; Korkut Ata'nın adı Kazak efsanelerinde; Bamsı Beyrek ve Salur Kazan'ın adı Türk topluluklarının destan, hikaye,

masallarında; Tepegöz'ün adı birçok Türk halklarının anlatılarında da geçmektedir. Bu durum Dede Korkut'un tarihi coğrafyasının *Orta Asya* olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un Coğrafyası

Dede Korkut Kitabı'ndaki on birinci boy Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'dur. Bu bölümde Dede Korkut'taki Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un coğrafyası incelenecektir:

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un konusu, bir oğulun tutsak düşen babasını kurtarmasıdır. Kimi zaman savaşların olabildiği eski devirlerde herhangi bir yerde görülebilecek türden bir konudur. Bu boy Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ile oldukça benzerdir. Bazı araştırmacılar bu boyların aynı destanın farklı varyantları olduklarını belirtmişlerdir. Büyük olasılıkla üç destanın en alt tabakası aynı olup, tarihi süreç içerisinde varyantlaşarak, farklılaşarak ayrı destanlar haline gelmişlerdir. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'daki şahin, kuyu vb. bazı motifler ve soylamalardaki ifadeler, bu boyun tarihin derinliklerine uzanan efsanevi-mitolojik-şamanistik köklerinin olduğunu göstermektedir.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ile Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy birbiriyle çelişen iki anlatıdır. Bu durum sözlü kültür ürünlerinin tipik bir özelliğidir. Çünkü sözlü kültür ürünleri uzun yıllar dilden dile, ağızdan ağıza aktarılan, birçoğu rivayet türünde bilgilerdir. Eski devirlerde genellikle insanlar veya ozanlar (bugün de benzer bir durum görülebilmektedir) bunları anlatırken birbiriyle uyumlu olup olmamasına, bilimsel olup olmamasına bakmazlar, duyduklarını, hafızalarında kaldığı kadarıyla, kendilerinden de birşeyler katarak anlatırlardı. Bazen de bazı şeyleri karıştırabilirlerdi. Bu yüzden de neredeyse tüm sözlü kültür ürünlerinin farklı varyantları oluşurdu. Bir destanın bir varyantında bir kişi bir şey yapabilir, başka bir varyantında tamamen zıttı başka birşey yapabiliirdi. Dede Korkut'un farklı varyantlarının karşılaştırılmasında bunun birçok örnekleri görülmektedir. Dede Korkut'ta yer alan bu iki destan da tam bu konuya örnektir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, Uruz, babası Kazan'ın yanında büyümüştür, oldukça tecrübesizdir, bu yüzden babası ona savaşmayı öğretmiştir; Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da ise Uruz, Kazan'ın hiç yüzünü bile görmemiştir, bir gün babasının Bayındır Han değil sonradan babasının bir yerde tutsak olan Kazan olduğunu öğrenmiştir. Zaten destan eksiktir, kahramanın çocukluğundan da hiç bahsedilmemiş, birden konuya girilmiştir. Ancak tüm

bunlara karşın, Dede Korkut destan dairesinin bir parçasıdır ve içerisinde birçok değerli bilgileri ve güzel unsurları barındırmaktadır.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un başkahramanı Salur Kazan ve Uruz'dur. Yani bu boyda baba oğulun ikisi de başkahraman olarak işlenmiştir. Destanda önemli rolleri olan kişiler; Uruz, Salur Kazan'dır. Destanda Uruz'un adı belirtilmeyen annesine de yer verilmiştir, ancak bu kişi Burla Hatun değildir. Çünkü Salur Kazan ve Uruz'la ilgili diğer destanlarda Burla Hatun'un adına, hatta *boyu uzun Burla Hatun* şeklinde tanıtılmaya özel önem verilmiştir. Destanda adları belirtilmeyen Trabuzan tekürünün ve karısının, ayrıca Uruz'a babasının tutsak olan Kazan olduğunu söyleyen kişinin de önemli rolü olmuştur. Kara Güne'den bahsedilmişse de çok yer verilmemiştir. Destanın sonundaki savaş sahnesinde Bamsı Beyrek, Dölek Evren, Alp Rüstem'in de rolü olmuştur.

Ümral Kırman'a göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, doğaya ait mekanlar; yeryüzü, yer altı, yüksek yüksek *kara dağ*, yüce dağlar sarp yerler, su dibi, dereler, tepeler, güzel çimen'dir. Kültüre ait mekanlar; *Trabuzan, Toman'ın Kalesi*, zindancı, kuyu, memleket, Ak meydan, *Umman denizi*, kafir şehir, *Sancıdan*, kilise, mescit, Arkaç Kır, *Akça Kale Sürmeli*, *Ak Hisar* Kalesinin burcu, *Ak kaya*, Güney kırdı, Ak saz, Parasırın *Bayburt Hisarı*, elli yedi kale, çadır, otağ, fani dünya, gelimli gidimli, ölümlü dünya'dır (Kırman, 2004: 140).

Gülhaz Çetinkaya'nın söylediğine göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'larda meydan sözcüğü, önüne *ağ* sıfatı getirilerek kullanılmıştır. Meydan sözcüğünün başında buluna *ağ* sıfatı dikkat çekicidir. Meydanlar, yiğit ile yiğit olmayanın, güçlü ile güçsüzün ortaya çıktığı, bir anlamda hünerin, yeteneğin gösterildiği alanlar olup, kişinin buradaki mücadeleyi alınının akıyla tamamlaması önemlidir. Bu bakımdan meydan sözcüğünün başında bulunan *ağ* sıfatı kişinin mücadelesindeki başarısının bir ifadesi olarak kullanılmış olabilir. Meydan sözcüğünün başında kullanılan *ağ* sıfatı buradaki mücadeleye kutsallık kazandırmak için kullanılmış olabilir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da *ağ meydan* savaşın yapıldığı alan olarak genel bir kullanıma sahiptir. Bu hikayelerde *ağ meydan*'ın sadece belirli bir kişiye ait olmadığı, kişinin haklı mücadelesini ortaya koyan bir mekan olarak kullanıldığı görülmektedir. Meydanda *kılıç*, *er*, *yağı* gibi kavramlar kahramanlık kavramının ayrılmaz unsurları olarak yer almıştır. Kazan Bey, soylamasında bu unsurları

yiğit olarak nitelendirilen kişinin olması gereken özelliklerini ortaya koyarken kullanmıştır. Meydan, kavramın özelliğinin ortaya konulmasında diğer unsurlarla birlikte değer açıklayıcı olarak kullanılmıştır (Çetinkaya, 2013: 80-81).

Yine Gülnaz Çetinkaya'ya göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da *kır* sözcüğü *arkıç kır* ve *ortaç kır* şeklinde yer almaktadır ki, *arkıç kır* düşmanın mekanına işaret etmiştir. Hikayelerde düşmanın mekanını anlatırken belirsizliğe ve coğrafi olarak güç yerlerde kuruluşuna sıkça vurgu yapılmış, böylelikle mekanın zorluğu bireyin mücadelesinin zorluğunu anlatmak için kullanılmış ve bu durumda da kahraman kimliğinin mekan üzerinden somutlaşmasının sembolü olmuştur. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da yer alan “*derelerde tepelerde kafire kurgun girdi / leşine kuzgun üşdü*” ifadelerinde dere mücadelenin yapıldığı yer olarak görülmektedir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, “*Dağ, depe ve dereler aşmak*”, yolculuğa çıkmak, yolculuğunun uzunluğunu ve güçlüğünü anlatmak amacıyla kullanılmış, bu ifade aynı zamanda hikaye içerisinde mekan üzerinden zamanı ifade etmenin bir aracı olarak da kullanılmıştır. “*Dağlar ve tepeler aşmak*” yolculuğun uzun bir sürede gerçekleştiğine gönderme yapmıştır ki, bu ifade halk anlatıları içerisinde zaman ve mekan üzerinden olay kurgusunu bağlayıcı bir unsur işlevini görmüştür (Çetinkaya, 2015: 154-155).

Veysel Şahin'in kaydettiğine göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, çevresel mekanlar; *Trabzon, Umman Denizi, Sancıdan, Arkıç Kır, Ağca Kale Sürmeli, Ak Hisar Kalesi, Karun Eli*'dir. Algısal mekanlar; *Tomanın Kalesi, Kilise, kuyudur. Kapalı-dar mekanlar; Tomanın Kalesi, Kazan'ın tutsak alınıp gelinen Tomanın Kalesi*'nde atıldığı kuyudur. Açık-geniş besleyici mekan; *Kafirin Ayasofyası*'dır (Şahin, V., 2017: 7-33).

Aysuda Şahin'in dile getirdiğine göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da çevresel mekanlar; *Trabzon, Umman Denizi, Sancıdan, Arkıç Kır, Ağca Kale Sürmeli, Ak Hisar Kalesi, Karun Eli*'dir. Algısal mekanlar kadar, insan zihninde derinlik yaratmayan çevresel mekanlar hikayede kişilerin geçiş mekanı olarak kullandıkları yerlerdir. Boyda algısal mekanlar; *Tomanın Kalesi, kilise, Kazan'ın atıldığı kuyudur. Bu mekanlar zihinsel boyutta anlatı kişilerini kuşatarak kendilerini gerçekleştirmesine izin vermez, mekanın kişi nezdinde büyüklüğü kendi ruhsal derinliklerinde biçimlendirdiği kadardır. Boyda karanlık, basıcı, yutucu olan kapalı-dar mekanlar; Tomanın Kalesi, Kazan'ın atıldığı kuyudur. Bu ölü mekanlar hayatın karanlık ve baskıcı yönüne gönderme*

yapmaktadır. açık-geniş mekanlar yeni yaşamsal serüvenlerin ve değerlerin yaşadıkları huzur ve mutluluk mekanlarıdır. Boyda açık geniş mekan; Kafirin *Ayasofyası*'dır (Şahin, A., 2017: 270-272).

Cemile Şen'e göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, Salur Kazan'ın kendisine hediye olarak gelen şahininin av sırasında kaçmasıyla mekan değişikliği başlayan olay örgüsünde düşman yurdu doğaüstü olaylara mekan olmuştur. Kahramanların, kendilik bilincine ulaşma yolunda etkili olan doğaüstü olayları cesaretle karşılamaları, bu olayları kararlılık ve güçlü kazanma arzusuyla galip olarak tamamlamalarına da yine düşman yurtları mekan olmuştur. Bu anlatıda Kazan, düşman yurdunda aklın sınırlarını zorlayacak yedi günlük bir uykuya dalmış ve uykudayken çıkan savaşta beyleri ölmüş, kendisi de tutsak olmuş, *Toman'ın kalesine* götürülmüştür. Kazan'ın tutsaklığını geçirdiği ana mekan kafir *Toman'ın kalesidir*. "*Sonra Kazan'ı getirdiler, Toman'ın kalesinde bir kuyuya bıraktılar. Kuyunun ağzına bir değirmen taşı koydular. Yemeğini suyunu değirmen taşı deliğinden verirlerdi.*" ifadesinde ana mekan olan kalenin içinde, daha karanlık ve daha küçük bir mekan olarak Kazan'ın içine atıldığı kuyu doğaüstü olayların yaşandığı bir mekan olarak görünmektedir. Zira anlatıda yer alan kuyu gündelik hayatta var olabilecek kuyulardan farklıdır. Kazan bu kuyuda kafirlerin ölüleriyle iletişime geçmiş ve kuyudaki bu büyüdü dünyanın içinde korkusuzluğunu, kahramanlığını yaşatmaya devam etmiştir. Günlük hayatın sıradan mekanlarından biri olan kuyu, bu anlatıda doğaüstü olayların yaşanmasına yerlik yaparak büyüdü bir atmosfere ulaşmıştır (Şen, 2018: 84-85).

Dede Korkut Kitabı'ndaki bütün Dede Korkut Boyları'nda olduğu gibi Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka vardır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka oldukça kalın olup şu tabakalardan oluşmaktadır: 1) En Eski Devirler Tabakası, 2) İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası, 3) Göktürk-Türgiş Tabakası, 4) Oğuz Tabakası. Üst Tabaka oldukça incedir (Eyüboğlu, 2023b: 27). Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un coğrafyası bu tabakalardan izler taşımaktadır.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un coğrafyasını 1) Alt Coğrafya, 2) Üst Coğrafya başlıkları altında incelenecektir.

2. 1. Alt Coğrafya

Avelbek Konratbayev'e göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, başlangıçta *Sirderya* bölgesinde oluşmuştur. *Tırabuzan* ve *Tumanyan* (Toman) gibi kent adları destana sonradan eklenmiştir (Konratbayev, 2000: 167).

Walter Ruben, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un çok eski olduğunu, Kara-Kırgızlar'daki *Joloi Kan* adlı 5320 beyitlik büyük destanla karşılaştırarak göstermiştir. Walter Ruben'e göre, Türklerde çok eski bir baba-oğul hikayesi vardı, bu hikayeden zengin, epik, sözlü Kırgız, mensur ve yazılı Anadolu rivayeti kalmıştır (Ruben, 1944: 268 vd.'dan aktaran Gökyay, 1973: XLIII).

Aleksandr Grigoreviç Tumanskiy'e göre, Türkmenlerden Salur Kazan adıyla tanınan, ilk ataları olarak saydıkları, *Hazar Denizi*'nin güneyinde yaşayan biri bilinmektedir ki, gökten inip insanları yutan korkunç yılanın başını kesmiştir (Tumanskiy, 1896: 269-271'den aktaran Jirmunski, 1961: 620) Viktor Maksimoviç Jirmunski'in çalışmasında söylediğine göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki esas kahramanlar grubunu oluşturan, özellikle onlar arasında daha ünlü kahramanlar hakkında bize ulaşmayan anlatılar olmalıdır. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, Kazan Bey, *Tumanan Kalesi* tekfuruna, Dede Korkut Kitabı'nda ayrı şiirler halinde bulunmayan yararlılıkları ile övünerek bunlardan bahsetmiştir. Kazan Bey'e ait iki hikaye daha olabilir; biri yedi başlı ejderle yapılan savaş, diğeri *Umman denizi* sahilindeki kalenin ele geçirilmesi hakkındadır (Jirmunski, 1961: 619-620). Yine Viktor Maksimoviç Jirmunski'e göre, *Orta Asya* kaynakları, Salur Kazan'ın ejderle yaptığı savaş hakkındaki destanların varlığını onaylamaktadır. Aleksandr Grigoreviç Tumanskiy'in kaydında görülmektedir. Bu destanın eskiliği Ebülğazi tarafından da onaylanmıştır. *Şecere-i Terakime*'de, Korkut'a atfedilen, Salur Kazan'ın Peçenekleri yenmesi şerefine düzenlenen övgüde şöyle demektedir: “*Mavi gökten inip geldi canlı yılan, / İnsanı yutardı gördüğü zaman. / Salur-Kazan başın kesti vermedi aman, / Alplar, Begler, gören var mı Kazan gibi?*” (Kononov, 1958: 71'den aktaran Jirmunski, 1961: 620). Aleksandr Grigoreviç Tumanskiy ve Viktor Maksimoviç Jirmunski'in ve sonradan başka araştırmacıların da dile getirdiği, Salur Kazan'ın ejderle, gökten inen yılanla mücadelesinin bir varyantı, 2019 yılında keşfedilen Dede Korkut'un Türkmen Sahra yazmasında, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy'da (Ekici, 2019: 200-204) vardır. Burada Kazan, benzerleri Türk ve dünya edebiyatlarında da görülen, yedi başlı ejderha ile mücadele etmektedir (Eyüboğlu, 2023b: 50).

Faruk Sümer'in eserinde dediğine göre, Ebu'l-Gazi'nin kaynağı olan Oğuznameler'den aktardığı, Korkut Ata'ya atfedilen, Kazan Beğ'in başarılarını ve

cömertliğini anlatan, onu öven güzel bir manzume vardır. Burada adı geçen *Kaz-Gurt dağı*, *Sir-Derya* boylarındaki *Karaçuk Dağları*'nın bir kısmıdır. Manzumede Kazan Beğ'in gökten inen ve her gördüğünü yiyen azgın bir yılan öldürdüğü belirtilmiştir. Dede Korkut Hikayeleri'ndeki bir şiirde de bu yılan öldürme olayına işaret edilmiştir (Sümer, 1972: 382-384). Ahmet Bican Ercilasun'un söylediğine göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'daki bir şiir, *Şecere-i Terakime*'de Dede Korkut'un Kazan için söylediği şiirin benzeridir. *Şecere-i Terakime*'deki şiirde *Kazgurt Dağı*'ndan yuvarlanan taşa Kazan'ın karşı durması, buradaki şiirde de vardır. *Şecere-i Terakime*'deki gökten inen ve insanları yutan olağanüstü yılan, burada yedi başlı ejderha olarak geçmektedir. Yazıcıoğlu Ali'nin *Tarih-i Al-i Selçuk*'unun baş tarafındaki *Oğuzname*'de de benzer motifler vardır (Ercilasun, 1994: 78-79). Bu olayın gerçekleştiği yer, Dresden nüshasında *Yüksek yüksek kara dag*, Türkmen Sahra/Günbed yazmasında *Ala Çakun Çolpa Dağı*, Topkapı Sarayı *Oğuznamesi*'nde *Karaçığ'un Cilban tagı*, *Şecere-i Terakime*'de *Kazgurt tag* olarak geçmektedir (Haznedaroğlu, 2020: 439-440). Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karacuk Çoban'ın, dağdan, aşağıdaki düşmana sapanla taş atması motifinin, Kazan da dahil olmak üzere birçok destan kahramanına atfedilen, birçok destanda görülen *dağdan taş yuvarlama* motifiyle ilgili olduğunu belirterek bir çalışmamızda incelemiştik (Eyüboğlu, 2021: 170-172). Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da bu dağın adı *Kara Tağ* (Karadağ) olarak geçmektedir. *Karadağ*, *Kazgurt*, *Karaçuk* yer adlarından ve *Orta Asya*'daki varyantlardan (Türkmenistan-Özbekistan) derlenen, *Harizm/Hive* Özbek hanı, tarihçi Ebülğazi Bahadır Han'ın yazdığı *Şecere-i Terakime*'de geçmesinden de anlaşılacağı üzere, burası destanın alt coğrafyasında *Orta Asya*'dadır.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un *Salur Gazanın Kamalmakı* adlı *Türkmenistan* varyantının olması, ayrıca diğer rivayet ve destanlar ile benzerlikleri, boyda geçen birçok yer adı, boyun tarihi köklerinin Oğuzların, *Hazar*'ın batısına, *Anadolu-Azerbaycan*'a göçlerinden daha önce, *Orta Asya*'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir (Eyüboğlu, 2023b: 61-63).

Guzlar/Kuzlar/Kazlar, *Mezopotamya* bölgesine dışarıdan, büyük olasılıkla da, tarihte birçok kez örnekleri görüldüğü gibi, *Orta Asya*'nın iç kesimlerinden göç etmişlerdir. Bu topluluğun önemli bir bölümünün anayurtları olan *Orta Asya-Avrasya* bölgesinde kaldığı, bir kısmının ise *Mezopotamya*'ya göç ederek yazılı kaynaklara geçtikleri düşünülebilir. Sümer mirasını devam ettiren, M.Ö. 2500'lü yıllarda bölgede hakimiyet kuran Gud'lar/Kut'lar ve M.Ö. 1700'lü yıllarda bölgede hakimiyet kuran Guz'lar/Kas'lar ve

onların *Orta Asya-Avrasya*'da kalan önemli bölümü, büyük olasılıkla, İskit/Sakaların ve torunları Oğuzların atalarıdır. Guz/Kuz/Kaz adının, hatıralarının tarihi süreçte İskitler/Sakalar ile Oğuzlarda, kimi Türk topluluklarında devam ettiği görülmektedir. Bu eski Türk topluluğunun *Orta Asya-Avrasya*'da kalanlarının adlarının, hatıralarının sözlü kültürlerinde, başta Dede Korkut olmak üzere Türklerin binlerce yıllık yaşamlarını yansıtan ortak hafızalarında korunduğu anlaşılmaktadır. Türk sözlü kültüründe ve Dede Korkut'ta eskiden gelen Kaz (Kaz, Kazılık, Kazar, Kazak, Kazan) unsuru vardır. Bu Kaz unsuru Türk tarihinin eski devirlerinin bir kalıntısıdır (Eyüboğlu, 2023b: 32-33).

Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan başkahraman konumundaki Kazan, Oğuzların efsanevi hükümdarı Oğuz Han'dır. Kazan adı Kaz Han demektir, *Kazların Hanı* anlamındadır. Kaz Han adı tarihi süreç içerisinde Kazan'a dönüşmüştür. Oğuz Han, en eski söyleniş şekliyle Guz/Kuz Han adı ise *Oğuzların Hanı*, *Guzların/Kuzların Hanı* anlamındadır. Kazlar ile Kuzlar aynı topluluktur. Kaz Han (Kazan) ile Kuz Han (Oğuz Han) aynı adın tarihi süreçte farklılaşmış iki ayrı varyantıdır. Tarihi süreçte Kazlar; Kazlar ve Kuzlar olarak ikiye ayrılmış, Kazlar'dan zamanla Kazarlar (Hazarlar), Kuzlar'dan zamanla Oguzlar/Ogurlar ortaya çıkmıştır. Kaz Han adı, destanı (Oğuzname) da Kaz Han/Kazan ve Kuz Han/Oğuz Han olarak iki farklı varyant haline gelmiştir. Daha sonraki Kuzlar; Kuzlar/Guzlar/Oguzlar ve Kurlar/Gurlar/Ogurlar olarak ikiye ayrılmıştır. Kuzlar'dan zamanla Oguzlar, Kurlar'dan zamanla Ogurlar (Bulgarlar/Tatarlar) türemiştir. Bu ayrım, Türkçe'de *r ve z'li ayrım* olarak bilinmektedir. Bu nedenle Kazan adının hatıraları Oguzlarla birlikte Ogurlarda (Bulgarlar/Tatarlar) da bilinmektedir. İtil Tatarlarının (İtil Bulgarları) başkenti Kazan'dır. *Şan Kızı Destanı*'nın büyük kahramanlarından biri Kazan'dır (Eyüboğlu, 2023b: 37).

Aral-Baykal arasındaki bölgede yaşayan eski Türk ana kütlesi zamanla ikiye ayrılmış, batı Türkleri İskitler/Sakalar; doğu Türkleri Hunlar (Hsiungnu/Xiongnu) olarak bilinmişlerdir. Batıda yer alan İskit/Sakalardan Batı Türkleri, doğuda yer alan Hunlardan Doğu Türkleri türemiştir. İki Türk topluluğu arasında zamanla karışmalar da olmuştur. İskit/Sakalardan Kuzlar/Oguzlar, Kurlar/Ogurlar, Kazlar/Kazarlar türemiştir. Kazların/Kuzların hatıraları Dede Korkut'a yansımıştır. Dede Korkut'taki Kazan, Kazılık Koca, *Kazılık Dağı* vb. unsurların en alt tabakası tarihin derinliklerine uzanmaktadır. *Kazar (Hazar) Denizi*, Kazar (Hazar), Kazak, *Kazgurt*, *Kazılık Dağı*, Kazılık Koca vb. adlar Kaz'ın tarihi hatıralarıyla ilgilidir. Kazan adındaki en eski tarihi alt tabaka da bununla ilgilidir. Kaz'ın coğrafyası, doğuda *Altaylar*'dan, *Issık Göl*'ün doğusundan batıda *Hazar*

Denizi'nin kuzeyi ve batısına, *Kafkasya*'ya kadar uzanan geniş bir coğrafi alanı kapladığı, bunun Batı Türklüğü, İskit-Sakalar, Kanglılar, Usunlar, Batı Hunları, Batı Gök-Türkleri'nin ataları ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. *Tanrı Dağları-Altaylar* bölgesini merkezleri edinen eski Türk toplulukları, bir taraftan *Orta Asya*'da faaliyetlerde bulunarak, *Amu Derya*'ya doğru yayılırken, *Çin*'in iç kesimlerine doğru ilerlerken, bir taraftan *Avrasya*'ya, *Hazar Denizi*'nin kuzeyi ve batısına, *Karadeniz*'in kuzeyine yayılmışlar, onların faaliyetleri de tarihi süreçte Kaz'lı ad ve hatıraların yayılmasını sağlamıştır. Bu coğrafya, Batı Türklerinin tarihi coğrafyasıdır. Afrasyab'ın ise İskit-Saka, Kangar hükümdarı olduğu düşünülmektedir. Kaşgarlı Mahmud'un aktardığı efsanelerde adları geçen *Merv*, *Baykend*, *İli* de bu coğrafyanın *Orta Asya* olduğunu göstermektedir (Eyüboğlu, 2023b: 39-41).

Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak belirlemiştir (Ercilasun, 2000: 158; Ercilasun, 2002: 33; Ercilasun, 2004: 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu görüşüne katılarak bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka vardır. Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu belirlemiştik (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destandaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka vardır. Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu dile getirmiştik (Eyüboğlu, 2019: 268-275; Eyüboğlu, 2022: 106-107; Eyüboğlu, 2022b: 289-300). Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının, dolayısıyla önemli bir coğrafi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Dede Korkut'taki *Aladağ*, *Karadağ*, *Karaçuk*, *Kazılık Dağı*, *Türkistan*, *Amıt Suyu/Amu Derya*, *Sir Suyu/Sir Derya*, *Demirkapı* vb. birçok yer adı destanın tarihi coğrafyasını yansıtmaktadır (Eyüboğlu, 2023c: 14).

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, motifleri, varyantları ve ilişkili anlatılar geniş bir coğrafyada görülmektedir. Bu durum destanın köklü tarihinin ve geniş coğrafyasının bir yansımasıdır:

Salur Kazan; Dede Korkut Hikayeleri dışında, hem Oğuz hem de Kıpçak sahası Türk destan ve rivayetlerinde adı çokça geçen bir Oğuz alpıdır; Türkmenler tarafından ata olarak kabul edilmektedir; Tatar, Karakalpak, Kazak gibi Kıpçak Türk sahası destanlarında da adı geçmektedir; Oğuz ve Türkmenlerle ilgili bilgi veren birçok tarihi ve destani kaynaktan adı geçmektedir (Duymaz, 1997: 11-13).

Türkmen varyantındaki Salur Gazan, Dede Korkut Kitabı'ndaki Salur Kazan'dır. Salur Kazan, Türkmen varyantında *Gazan, Gazan Baba, Gazan Beğ, Han Gazan, Salar Baba, Salır, Salır Gazan, Salır Han* olarak geçmektedir. Türkmen varyantında adı 5 boyda geçer: Bamsım Birek, Imra, Oğuzların Melallaşması, İğdir, Gorkutın Gabrı Kazılığı-II. Türkmen varyantında adı rivayetlerde de geçer (Erdem, 1998: 797-803). Türkmen varyantında Salur Kazan hakkında çok sayıda rivayet de vardır: *Salar Gazan Baba, Salır Gazan Hakkında (Rövyat), Salır Gazan Hakkında, Salır Gazanın Öldürülmeği, Ersarının Döreyişi, Salır Gazanın Öldürilişi, Sarının Döreyişi Hakkındaki Rövyat, Sarığın Döreyişinin Yene Bir Varyantı, Sarığın Döreyişinin Üçüncü Varyantı, Salır Gazanın Öylenişi, Salır Gazanın İtemceği Öldürilişi, Ersarının Döreyişi Ya da Salırın Öldürilişi, Ersarının Döreyişinin Üçüncü Bir Varyantı, Salır Gazanın Ölüşi, Ersarının Döreyişi Ya da Salırın Öldürilişi* (Erdem, 1998: 528-555).

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un *Türkmenistan*'da *Salır Gazanın Kamalmakı* adlı bir varyantı vardır (Erdem, 1998: 72-73; Erdem, 2005: 161). Türkmen varyantında Salur Kazan hakkındaki *Salır* rivayeti, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'la benzerlik göstermektedir (Duymaz, 1997: 27). *Türkmenistan*'da sözlü gelenekten tespit edilen *Salır Boyu*, Dede Korkut Kitabı'ndaki Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'daki Salur Kazan'ın tutsak düşmesi, Uruz'un babasını tutsaklıktan kurtarması ile ilgilidir (Özkan, 1997: 277-278). *Türkmenistan* varyantındaki rivayetlerden; *Salır Gazan Hakkında (Rövyat)*'ın ilk bölümü (Salır Gazan'ın ölümüne kadar olan bölüm), Dede Korkut Kitabı'ndaki Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ve İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un; ikinci bölümü (Salır Gazan'ın bir oğlu olduktan sonraki bölümü) ise en alt tabakasında Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un bir varyantıdır (Eyüboğlu, 2023b: 62). *Türkmenistan* varyantındaki *Ersarının Döreyişi Ya da Salırın Öldürilişi*, Dede Korkut Kitabı'ndaki Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un bir varyantıdır (Eyüboğlu, 2023b: 63).

Salur Kazan'ın ejderha ile savaşı hakkındaki efsaneler 19. yüzyıl sonlarında Türkmenler arasında tespit edilmiştir. Aleksandr Grigoreviç Tumanskiy'in verdiği bilgiler bunu onaylamaktadır (Bayat, 2003: 29-30). Salur Kazan, Kıpçak Destanı *Koblandı Batır* ile *Ak Köbek*'de, bazen Kalmak/Kalmuk, bazen Kızılbas (Kızılbaş) olarak adlandırılan, Nogay-Kazakların düşmanı, halkın başındaki han olarak geçmektedir (Duymaz, 1996: 49, 53-57). Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ile Altay Türklerinin destanlarından *Kan Şentey*'in büyük benzerlikleri vardır (Aça, 2003: 71).

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'daki önemli yerlerden biri *Tırabuzan*'dır. Aslında destanda *Tırabuzan Tekür* ifadesi geçmektedir. Bu ad sonradan *Tekür* olarak geçer, *Tırabuzan* adı fazla görülmez. Anlaşıldığına göre, bu yer adının destanda ve halkın ortak hafızasında önemli bir rolü yoktur. Ozan bildiği, destanla ilişkili gördüğü bir yer adını saymış olabilir. Burası *Eski Türk Yazıtları*'nda *Kanglı* bölgesi için kullanılan *Kengü Tarban*'ın adındaki *Tarban* ile ilgilidir. *Tarban* ise o bölgedeki tarihi bir kenttir. Ancak bir diğer olasılığa göre, burasının aslı bir yer adı da olmayabilir.

Trabzon, Oğuz'dan uzak, yabancı bir ülkedir (Cemşidov, 1990: 26). *Tırabuzan* ve *Tumanyan* (Toman) gibi kent adları destana sonradan eklenmiştir (Konratbayev, 2000: 167). Dede Korkut Destanları'ndaki eski coğrafi adların yerine yenileri geçmiştir, *Trabzon* bunun bir örneğidir (Ergun, 1995: 75).

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'daki önemli yerlerden ve mekanlardan biri *Toman'ın Kalesi*'dir. Kazan, bu kalede tutsak olmuştur.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, Kazan'ın bir soylamasında *yüksek yüksek Karadağ*'ın adı geçmektedir. Kazan'ın Uruz'a söylediği bir soylamada da *Karadağ*'ın adı geçer. *Karadağlar*, *Sir Derya*'ya paralel bir şekilde uzanan ve bugün de aynı adı taşıyan Oğuzların ünlü *Karadağlar*'ıdır (Karatav). Bu bölge Dede Korkut'ta İç Oğuz olarak da geçmektedir.

Yeni keşfedilen Türkmen Sahra/Günbed yazmasındaki bir soylamada, "*karşı yatan kara dağlar el yaylakı*" (*karşı yatan kara dağlar ilin yaylağı*) demektedir (Ekici, 2019: 37, 159). Kaşgarlı Mahmud'un Oğuz kenti olarak belirttiği *Karaçuk*, esere göre *Farab* kentinin adıydı. Oğuzlar'ın *Farab*'a *Karaçuk* dedikleri anlaşılmaktadır (Sümer, 1972: 38-39). *Şecere-i Terakime*'de Korkut Ata'nın yaşadığı dönemdeki Oğuzların sınırları belirtilirken "*Karacık dağı*"nın adı geçmektedir (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 56). *Karaçuk*, *Oğuz Kağan Destanı*'na göre Oğuz Han'ın merkeziydi. Oğuz Han'ın diğer eşlerinden olan

çocuklarından birinin adı da *Karaçuk* idi (Gömeç, 2009: 1-34). Oğuzlar ve liderleri Salur Kazan ve Kanturalı, *Sır-Derya*'nın kuzeyinde bulunan *Kara-Dağ* yani *Karacık-Dağı*'nın sakinleriydi (Togan, On Mubarakh Shah Ghuri: 853 v.d.'dan aktaran Gökyay, 1973: CLXX). Oğuzların belli başlı kentleri *Türkistan*'da *Tanrı Dağları*'nın kolları üzerindeki ve *Hazar Denizi*'nin doğusundaki *Kara Tav/Karacık*'un eteğinde yer alıyordu (Gökyay, 1973: CII). Dede Korkut'taki *Karadağlar* (*Karatau/Karatav*), bugünkü Kazakistan'ın güneyinde yer alan *Güney Kazakistan* olarak adlandırılan bölgenin ortasındadır. *Türkistan* kentine yakın bir zirvesi *Han Tahtı* adını taşıırken, bitişiğinde yer alan zirve de *Uguz* yani *Oguz dağı* adını taşımaktadır (Çobanoğlu, 2015: 480-483).

Sergey Grigoreviç Agacanov'a göre, İdrisi'nin *Kitap Rucar* adlı eserindeki bilgilerin değerlendirilmesi sonucu, 10. yüzyılda Oğuzlar'ın iki siyasi merkezde yoğunlaştıkları anlaşılmaktadır. Bu merkezlerden biri, İdrisi'nin haritalarında Eski Guzeli adıyla gösterilmekte ve T'ien-shan (Tanrı Dağları)'ın batı etekleriyle Sır-Derya Karatav (Karadağ)'ı arasına yerleştirilmektedir. Diğeri ise, Sır-Derya'nın aşağı kısımlarındaki bir bölgede gösterilen ve Oğuz yöneticilerinin yeni ikametgahı olan Yengikent idi. Eski Guzeli, Orta Asya'daki esas Oğuz kütlelerinin ilk yerleşim alanında yer alıyordu. *Müzhet el-müştak*'da bu bölgeler *Oğuzlar'ın "iç" yurdu* olarak adlandırılmıştır (Agacanov, 2015: 201).

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da adı geçen yerlerden biri *Arkıç Kır*'dır. Kazan'ın soylamasında geçen bu yer adı her yerde görülebilecek türden bir yer adıdır. Kazan'ın soylamasında *Umman Denizi*'nin de adı geçmektedir. Buranın da destanda bir işlevi yoktur. *Hint Okyanusu*'nun bir bölümünü oluşturmaktadır. Bir dönem Akkoyunluların sınırları bu denize kadar uzanıyordu. Destanda *Arkıç Kır* ve *Umman Denizi* adları aynı soylamada yan yana geçmektedir. Dede Korkut'ta yan yana geçen ikili yer adları genellikle destanın üst coğrafyasıyla ilgilidir (Hemid-Merdin, Berde-Gence, Rum-Şam, Mekke-Medine). Dolayısıyla *Arkıç Kır*, *Umman Denizi*'ne yakın veya ona tezat oluşturacak kadar uzak bir bölgede yer alıyor olabilir. Ozanın bu iki yer adını bir arada saymış olmasının bir nedeni olmalıdır. Belki de ozan, Kazan'ın devletinin sınırlarının büyüklüğünden bahsetmek amacıyla birbirinden çok uzak iki yer adını saymış olabilir. *Karadeniz* ve *Hazar Denizi*'nden *Umman Denizi*'ne kadar uzanan Akkoyunlu coğrafyası göz önünde bulundurulursa, *Arkıç Kır*, *Doğu Anadolu-Azerbaycan* bölgesinde olmalıdır.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da *Sancıdan*'ın adı geçmektedir. Yine Kazan'ın soylamasında adı geçer. Burasının da anlatıda bir işlevi yoktur. Büyük olasılıkla destanın st coğrafyasıyla ilgilidir.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da *Ağca Kala*, *Sürmeli* adları birlikte geçmektedir. Dede Korkut'taki ikili yer adlarından biridir. Destanı anlatan ozan bildiği yer adlarından bazılarını saymıştır. Destanın st coğrafyasında *Doğu Anadolu-Azerbaycan-Kafkasya* bölgesinde olmalıdır.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da Kazan'ın soylamasında ayrıca *Karun Eli*, *Ak-hisar Kalesi*, *Ak-Kaya*, *Orta kır* gibi yer adları geçmektedir. Bunların birçoğu Kazan'ın kendini düşmana karşı överken, şurada şunu yaptım şurada şunu yaptım şeklindeki sözlerinde geçen, Dede Korkut'ta diğer boylarda görülmeyen yer adlarıdır. Destanı anlatan ozan, o devirde çeşitli özellikleriyle bilinen yer adlarını sayarak sahneyi kalabalık göstermeye, Kazan'ı düşmana karşı yüceltmeye çalışmıştır. Destanın çelişkili bir tarafı da, Dede Korkut'ta övünmeyi sevmeyen bir profili çizilen Kazan'ın, burada övünmeyi sevmediğini belirttiği halde kendini vp durmasıdır. Bu soylamalar Dede Korkut'taki en uzun ve içerisinde st coğrafyaya ait en çok yer adının geçtiği soylamalardan biridir. Destanda ayrıca Bamsı Beyrek'in tanıtımında *Bayburd Hisarı*'nın adı geçmektedir.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'un alt coğrafyası az belirlidir. *Sir Derya* boyunca uzanan *Karadağlar* (Kazakistan) yer almaktadır. Destanın st coğrafyasında ise, ozanın iyi bildiği, Akkoyunlu-Karakoyunlu coğrafyası ile ilişkili olabilecek yer adları görülmektedir. Destanda görülen yer adlarının büyük bir kısmı geniş Türk coğrafyasında her yerde karşılaşılabilecek türden yer adlarıdır, çoğu artık cins adı haline gelmiş adlardır; *Karadağ*, *Arkı Kır*, *Orta Kır*, *Ak Kaya*, *Akça Kale* buna örnek olarak verilebilir.

2. 2. st Coğrafya

Haluk Köroğlu'na göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy, *Kafkasya* bölgesinde ortaya çıkmıştır (Konratbayev, 2000: 173).

şamil Allahverdi Cemşidov'un eserinde yazdığına göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy'da *Trabzon* Tekfurunun gönderdiği şahinle ava çıkan Kazan Han, avını yakalayamamış, kuşun ardından giderek *Tuman'ın Kalesi*'ne kadar ulaşmıştır. Ancak bu kale *Oğuz*'dan oldukça uzaktır. Kazan bu kaleye "*dere-tepe aşarak*" varmıştır.

Kazan, görüp-geçtiği yerleri düşman karşısında sıralarken “*atla Harun Eline çapgan ettiğini*”, “*Ak Hisar Kalesi'nin burcunu yıktığını*” belirtmiş ve “*Ağ Kayanın kaplanından erkeğinden bir kökü*”, “*Ağ sazın aslanında bir kökü*” olduğunu ve Kalın Oğuz'da Uruz adlı bir oğlunun bulunduğunu söylemiştir. Daha sonra “*Parasarun Bayburd Hisari'ndan parlayıp-uçması*” hatırlatılmıştır (Cemşidov, 1990: 28).

Muammer Kemaloğlu'nun eserinde bahsettiğine göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, destana konu yapılan tarihi olayların yaşandığı yıllarda, tarihi kimlikleri belirlenen destan kahramanlarının içerisinde buldukları *Oğuz-eli*; Sultan Melikşah'ın 1075 yılı sonlarında gerçekleşen I. *Kafkasya* Seferi sonrası, Oğuz'un yeni sınırı yapılan *Gence*'nin batısında yerleşik olup, Oğuz'un yeni ucu olarak tahkim edilen kale-kent *Şemkir*'dir (Kemaloğlu, 2019: 102).

Dede Korkut'taki yer adlarından, adları *Orta Asya*'daki yer adlarına çok benzeyen *Garcistan-Gürcistan*, *Baybövürt-Bayburd*, *Demirkapı-Derbent* (Demirkapı) gibi yer adları kolaylıkla mahallileşmiş, ancak bazı yer adları henüz mahallileşmeden destanlar yazıya geçirilmiştir. Bu yüzden destanlarda; *Doğu Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasındaki *Erzurum*, *Van*, *Tiflis*, *Erivan*, *Tebriz* gibi büyük yerleşim yerlerinin adları geçmez; *Kafkasya*'nın adı geçmez; bu bölgede yer alan Gürcü, Ermeni, *Ermenistan*, *Laz*, *Lazistan* gibi kavim ve yer adları geçmez. Bunlar destanların *Orta Asya*'da ortaya çıkmasının bir sonucudur, sadece adları birbirine benzer bazı yerlerde mahallileşme olmuştur (Eyüboğlu, 2023: 178).

3. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'daki Yer Adları

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'daki yer adları şunlardır: *Ağca-Kala*, *Ak-hisar Kalası*, *Ak-Kaya*, *Ak-Saz*, *Ayasofya*, *Bayburd Hisari*, *Karadağ*, *Karun Eli*, *Oğuz Eli/Oğuz*, *Sancıda*, *Sürmelü*, *Tomanın Kalesi*, *Trabuzan*, *Umman Denizi*.

Ağca-Kala: Dede Korkut Kitabı'nda *Ağca-kala* olarak geçmektedir. Adı 2 boyda geçer: Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy (Gökyay, 1973: 332).

Orhan Şaik Gökyay'ın eserinde belirttiğine göre, *Doğu Anadolu*'da bu adı taşıyan yerlerden birisi *Kars*'ın güneyinde, *Aras Nehri* vadisinde, *Aras* ile *Arpaçayı* kavşağında, *Kağızman* ile *Tuzluca* arasında yer alan *Ağca-Kale*'dir. *Kağızman* ilçesinin köylerindedir. Dede Korkut'ta adı geçen *Ağca-Kale* burasıdır (Sümer, 1959: 397; Gökyay, 1973: XCV).

Mehmet Fahrettin Kırzioğlu, Dede Korkut'taki *Ağca-kalanın Sahatçukuru*, yani *İravan* ile *Anı* arasında ve *Aras*'ın sol yanında yüksekçe bir yerde bulunan *İravan Akça-*

Kalesi olduğunu söyleyerek *Talin*'a yakın olduğunu belirtmiştir (Kırzioğlu'ndan aktaran Gökyay, 1973: XCV).

Yu. M. Nasibov'a göre, Orta Çağ tarihi kaynaklarının ve Dede Korkut destan metinlerinin karşılaştırmaları, tarihi kroniklerin *Akçakale* / *Gagi* kaleleri ve destandaki *Akçakale*'nin aynı kale olduğunu göstermektedir (Nasibov, 2008: 153).

Naile Asker'in söylediğine göre, *Hazar*'ın batısında *Ağçakale* adlı çok sayıda yer vardır: Günümüzde Ermenistan sınırları içerisinde *Gökçe*'de *Çemberek* ilinde *Murğuz Dağı*'nda *Ağçakale* adlı kadim bir kale vardır. Bir başka *Ağçakale*, bu kaleye çok uzak olmayan *Şöreyel*'le *Ağbaba*'nın sınırında *Kars*'tan kuzeyde *Çıldır Gölü* kıyısındadır. *Ağçakale Sürmeli* ise *Ağbaba*'nın *Arpa Gölü*'nden başlangıcını alan ve *Kağızman*'dan aşağı *Iğdır* sınırında *Aras Irmağı*'na kavuşan *Arpa Çayı*'na yakın bir yerde bir tepededir. Bu bölgede, bugünkü *Ermenistan* sınırları içerisinde birbirine çok uzak olmayan mesafede bu adı taşıyan beş köy bulunmaktadır. *Gürcistan* sınırlarında *Debed Irmağı*'ndan sağda bu adı taşıyan *Ağçakale* adlı bir kale daha vardır. Buraya yakın bir mesafede, *Azerbaycan*'ın batısındaki *Tovuz* bölgesinde *Ağçakale* köyünün yakınında büyük bir kayanın zirvesinde yapılmış kaleye de *Ağçakale* denilmektedir (Asker, 2016: 200).

Ağca-Kale veya *Akçakale* adı birçok yerde görülebilecek türden bir yer adıdır.

Ak-hisar Kalası: Dede Korkut Kitabı'nda *Ak-hisar Kalası* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da geçer (Gökyay, 1973: 332).

Faruk Sümer'in dediğine göre, *Gürcistan*'dan alınan kaleler arasında, Peçevi'nin iki *Akça-kale*'den bahsetmesine, Solakzade'nin de bu seferde alınan on beş kaleden birinin de *Akçahisar* olmasına dayanarak, bu kalenin *Tortum* tarafında olması gerekir (Sümer, 1959: 397; Gökyay, 1973: XCV).

Ak-Kaya: Dede Korkut Kitabı'nda *Ak-Kaya* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da geçer (Gökyay, 1973: 332).

Camiu't-Tevarih'e göre, Oğuz Han, fetihleri sırasında savaşamayacak durumda olan yaşlı ihtiyarlardan oluşan bir topluluğun Almalık yakınında *Ak-kaya* adında bir yerde kalmasını istemişti (Togan, 1982: 22-23). Yani *Oğuzname*'ye göre, *Orta Asya*'da, *Almalık* yakınlarında *Ak-kaya* diye bir yer vardı. Adından da anlaşılacağı üzere her yerde görülebilecek türden bir yer adı olan *Ak Kaya*'nın alt coğrafyasında *Orta Asya*'da olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Dede Korkut'un üst coğrafyasında Anadolu-Azerbaycan

bölgesinde de çokça görülebilecek türden bir yer adıdır. Sadece *Türkiye*'de ondan fazla bu adı taşıyan yer vardır.

Ak-Saz: Dede Korkut Kitabı'nda *Ak-Saz* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da geçer (Gökyay, 1973: 332).

Fahrettin Kırzioğlu, bu yerin eski merkez *Ağca-Kale*'nin yıkıntıları önünde ve *Arpaçayı*'nın *Aras Suyu*'na karıştığı yerin yarım saat kadar yukarısındaki yatağı boyunda, günümüzde *Ağ-Kamışlık* olarak bilinen sazlık olabileceğini belirtmiştir (Kırzioğlu'ndan aktaran Gökyay, 1973: 332).

Bu yer adı, özellikle renk adları ile kurulmuş diğer yer adları gibi, yeni coğrafi bölgeye uyarlanmış, zamanla cins adı haline gelmiş olduğundan, aynı adı taşıyan çok sayıda yer ile karşılaşılabılır. Gerek *Orta Asya*'da, gerekse de *Anadolu-Azerbaycan*'da, Türklerin göç ettiği birçok bölgede bulunabilecek türden bir yer adıdır.

Ayasofya: Dede Korkut Kitabı'nda *Ayasofya* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da geçer (Gökyay, 1973: 333).

Fahrettin Kırzioğlu'na göre, bu sarp kaleli kilise, *Tomanın Kalesi*'ne yakın ve Ortodoks Gürcü mezhebindekilerin tapnağıdır (Kırzioğlu'ndan aktaran Gökyay, 1973: 333).

Orhan Şaik Gökyay'ın eserinde bahsettiğine göre, *Ayasofya*'nın benzerleri *Anadolu*'nun çeşitli yerlerinde görüldüğünden, azize Sofya adına yapılmış herhangi bir kilise olması da mümkündür (Gökyay, 1973: 334).

Muammer Kemaloğlu'na göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, *Tumanın Kalesi* yolu üstünde bulunan sarp *Ayasofya Kilisesi*, *Abhazya*'nın bir ucunda bulunan sarp *Anakofya Kalesi*'dir (Kemaloğlu, 2019: 100).

Bayburd Hisarı: Dede Korkut Kitabı'nda *Barasarun Bayburd Hisarı*, *Bayburd Hisarı*, *Parasarun Bayburd Hisarı* olarak geçmektedir. Türkmen varyantında *Bayböviirt Kalası* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı 4 boyda geçer: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy. Türkmen varyantında adı bir boyda, Bamsın Birek'de geçer (Gökyay, 1973: 334; Erdem, 1998: 808).

Fahrettin Kırzioğlu, Dede Korkut Kitabı'ndaki *Bayburt*'un *Çoruk* dirseği üzerindeki kent olduğunu belirtmiştir (Kırzioğlu, 1952: 77'den aktaran Erdem, 1998: 174).

Bahaeddin Ögel'in dile getirdiğine göre, Dede Korkut'taki Beyrek'in tutsak kaldığı Bayburt Hisarı, Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'de *Ban Hisarı* olarak geçmektedir (Ögel, 1994: 115).

Necati Demir'e göre, Dede Korkut Kitabı'nda *Bayburt Kalesi* kafirlerin elinde görülmektedir, adı belirtilenler Şöklü Melik, Kara Tekür, Kara Arslan Melik'tir. Oğuz beyleri, *Bayburt Kalesi*'ne saldırmış, sonunda ele geçirmişlerdir (Demir, 2016: 431).

Dede Korkut Kitabı'ndaki *Bayburd* adı aslında sadece Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ile ilgilidir. Diğer üç boyda *Bayburd*'un adı sadece Bamsı Beyrek'in tanıtımında ve hep aynı şekilde, "*Parasarun Bayburd hisarından parlayup uçan*" ifadesinde geçmektedir. Dede Korkut'taki *Bayburd*, destanın alt coğrafyasında *Orta Asya*'dadır (Eyüboğlu, 2023: 178).

Karadağ: Dede Korkut Kitabı'nda *Kara dağ*, *Kara dağlar* olarak geçmektedir. Adı 11 boyda geçer: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy (Gökyay, 1973: 236). Dede Korkut Kitabı'nda ayrıca *Karacuk* adı geçmektedir. Adı 2 boyda geçer: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu (Gökyay, 1973: 335).

Alkey Margulan'ın çalışmasında dile getirdiğine göre, *Oğuzname*'de Kazan Han'ın sevdiği yerlerden biri *Karaşık Dağı*'dır, dağın öteki adı *Karatav* (Karadağ)'dır. *Şehname*'de *kuh hara* olarak geçmektedir. Dede Korkut'ta adı geçen *Karaşık* kenti, bir tahmin olarak, *Kazakistan*'ın güney bölgesindeki *Karatav* (Karadağ)'ın güney yönünde, eski *Karnak* kentinin yakınlarında yer alıyordu. Kazak destanlarında bu kent *Kırk Kaleli Karaşık* şeklinde geçer ki, genellikle *Karatav* (Karadağ) ile birlikte anılırlar (Margulan, 2000: 143).

Emel Esin'in çalışmasında yazdığına göre, *Kengü-tarban*'ın doğusundaki *Kara-tau*, Oğuz destanlarının *Karacuk Dağı*'dır (Esin, 1976: 86). Buradaki *Kengü-tarban*'ın adı *Kang/Keng* ile ilgilidir. *Kengü-tarban*'ın adı *Eski Türk Yazıtları*'nda da geçmektedir. Bu

bölge aynı zamanda *Kangaras/Kengeres* olarak da bilinmektedir. Dede Korkut'ta da adı geçen *Kanglılar* ile ilgilidir. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kanglıların hatralarını taşımaktadır.

Dede Korkut'taki *Kara Dağ/Karadağ/Karadağlar/Karaçuk*, destanın alt coğrafyasında *Orta Asya*'dadır. Günümüzde de aynı adı taşıyan *Karadağlar* (Karatau/Karatav)'dır. Dede Korkut'ta ayrıca cins adı olarak da kullanılmakta, belirli belirsiz birçok dağları da ifade etmektedir.

Karun Eli: Dede Korkut Kitabı'nda *Karun Eli* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da geçer (Gökyay, 1973: 336).

Fahrettin Kırzioğlu'na göre *Karun İli*, bugünkü *Erzurum* bölgesidir. Ermeni ve Bizans kaynaklarında *Garin* (Karin) adını taşıyan Erzurum, İslam tarihçi ve coğrafyacılarının eserlerinde *Kali-Kala* adıyla geçmektedir. Ermeniler, Romalıların eline geçmeden önce *Erzurum*'a *Karin* (Karon) ya da *Karoni-Kalak* (Karoni-şehri) diyorlardı. Türk ve İslam eserlerinde bu *Karun-ili* adı görülmez (Kırzioğlu, 1952: 99 ve Kırzioğlu, 1953: 157 vd.'dan aktaran Gökyay, 1973: LXXXIX).

Oğuz Eli/Oğuz: Dede Korkut Kitabı'nda *Oğuz*, *Oğuz Eli*, *Oğuz Elleri*, *Oğuz Kavmi*, *İç Oğuz*, *Taş Oğuz* olarak geçmektedir. Türkmen varyantında *Oğuz*, *İç Oğuz*, *Daş Oğuz*, *Dış Oğuz* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı 12 boyun tamamında geçer: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy. Türkmen varyantında adı 9 boyda geçer: Iza Berilediren Nesilsiz, Törelî Beğ, Bamsın Birek, Imra, Dışoğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi, Oğuzların Melallaşmakı, İğdir, Gorkutın Gabrı Kazılığı-I, Gorkutın Gabrı Kazılığı-II (Gökyay, 1973: 328-338; Erdem, 1998: 809-811).

Faruk Sümer'in eserinde belirttiğine göre, Dede Korkut kahramanları *Oğuz Eli*'nde yaşamaktadır. Oğuzlar, hikayelerde çok defa *kalın* (kalabalık, güçlü), bazen ise *kanlı* (ihtimal savaşçı ya da öcünü alan) sözleriyle nitelenmektedir (Sümer, 1972: 391).

Şamil Cemşidov'un çalışmasında yazdığına göre, Dede Korkut Kitabı'nda tasvir edilen coğrafi çevreyle ilgili olarak, *Oğuz*'un aslında coğrafi olarak kullanıldığı

görülmektedir. Bu coğrafi adlar destandaki boylarda *İç oğuz*, *Daş oğuz*, *Oğuz*, *Kalın oğuz*, *Oğuz elleri* şeklinde geçmektedir (Cemşidov, 2004: 117).

Dede Korkut'taki *İç Oğuz-Dış Oğuz* kavramları hikayelere göre değişmektedir. Çünkü Dede Korkut Hikayeleri, tarihin farklı dönemlerine aittir. Hatta bazı hikayelerde *İç Oğuz-Dış Oğuz* kavramları da hikayeye sonradan uyarlanmıştır (Eyüboğlu, 2019: 380-381).

Sancıda: Dede Korkut Kitabı'nda *Sancıda(n)* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da geçer (Gökyay, 1973: 337).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, *Sancıda(n)*'in *Umman Denizi* kıyısında olduğu düşünülebilir. Çünkü, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, Kazan Bey *Umman Denizi*'nde, sarp yerlerde yapılmış bir kafir kentinden söz etmiş ve aynı soylama içinde bu kentin bahrilerinden, asillerinden, kızlarından, altun aşuk oynayan beylerinden bahsetmiştir ki, bütün bunlar, altı katla Oğuz'un varıp alamadığı, kendisinin ise altı baş erle altı güne varmadan aldığı bu kaleye aittir. Akkoyunlular, *Umman Denizi*'ne kadar inmişlerdi ki, bu kalenin o denizin kıyısında olduğunu düşündürmektedir (Gökyay, 1973: XCIX).

Sürmelü: Dede Korkut Kitabı'nda *Sürmelü* olarak geçmektedir. Adı 2 boyda geçer: Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy (Gökyay, 1973: 337).

Fahrettin Kırzioğlu'na göre, *Kars* ilinde *Tuzluca* ile *Iğdır* kazalarının bulunduğu pamuk ve pirinç yetiştiren, çok bereketli *Orta Aras Ovası*'na *Sürmelü Çukuru* adını verdiren ve bugün *Tuzluca* kazasının doğu köyleri ile *Iğdır* kazası sınırında ve *Aras*'ın sağ kıyısındaki *Iğdır-Karakalası* adlı, çok büyük taşlarla yapılmış kale ve kent yıkıntılarının bulunduğu yerdir (Kırzioğlu, 1952: 107 vd.'dan aktaran Gökyay, 1973: 337).

Yu. M. Nasibov'un dile getirdiğine göre, *Sürmeli/Surmari Kalesi*, *Araks* nehrinin sağ kıyısında *Arpa* (Arpaçay) nehrinin *Araks*'a döküldüğü yerin az aşağısında, *Türkiye*'nin *Kars* vilayetinde bugünkü *Kağızman* sınırları içerisindedir (Nasibov, 2008: 151).

Tomann Kalesi: Dede Korkut Kitabı'nda *Tomann Kalesi* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da geçer (Gökyay, 1973: 338).

Muammer Kemaloğlu'nun eserinde belirttiğine göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, Kazan/Kazak Han'ın gördüğü ve tutsak olarak kaldığı kale, destanda yazılan *Tomanın Kalesi* veya *Topkapı Oğuznamesi*'ndeki *Hançerkid Kalesi* değildir. Bu kale, 1077 yılı savaşının yapıldığı meydanın üst kısmında yer alan, *Partskhisi Kalesi*'dir. Yazar perdeleme yapmış, *Partskhisi Kal'ası* yerine *Tomanın Kal'ası* adını kullanmayı tercih etmiştir (Kemaloğlu, 2019: 102).

Trabuzan: Dede Korkut Kitabı'nda *Trabuzan* olarak geçmektedir. Türkmen varyantında *Tarabozan* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı 2 boyda geçer: Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy. Türkmen varyantında adı bir boyda, Törelî Beğ'de geçer (Gökyay, 1973: 338; Erdem, 1998: 812).

Şamil Allahverdi Cemşidov'un eserinde yazdığına göre, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda, olayların gelişiminde *Trabzon*, *Oğuz*'dan uzak, yabancı bir ülkedir. *Oğuz* ile *Trabzon* arasında kara-kara dağlar, kanlı-kanlı sular vardır (Cemşidov, 1990: 26).

Avelbek Konıratbayev'e göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, *Sirderya* bölgesinde ortaya çıkmıştır. *Trabuzan*, *Tumanyan* (Toman) gibi kent adları destana sonradan eklenmiştir (Konıratbayev, 2000: 167). Avelbek Konıratbayev, *Trabuzan*'ı eski Oğuz kenti *Cend* olarak tespit etmiştir (Konıratbayev, 2000: 178).

Ali Duymaz'a göre, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda geçen en somut yer adı *Trabzon*'dur. *Trabzon* adı Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da da geçmektedir. Bu boyda, *Trabzon* tekürü, Salur Kazan'a armağan olarak bir şahin göndermiştir (Duymaz, 1999: 377).

Dede Korkut'taki *Trabuzan*, destanın alt coğrafyasında *Orta Asya*'dadır. Akkoyunlu ve Karakoyunluların, *Doğu Anadolu-Azerbaycan* bölgesinde, *Trabzon* Rum Devleti ve Gürcüler ile olan ilişki ve mücadelelerinde Dede Korkut Destanları'nı anımsatacak çok sayıda olay ve benzerlik vardır. Bunlar Dede Korkut Destanları'nın üst tabakasına yansımıştır. Dede Korkut Kitabı'ndaki *Trabuzan* adı Türkmen varyantında *Tarabozan* olarak geçmektedir ki, yer adının sonradan mahallileştiği, yerleştiği açıktır.

Umman Denizi: Dede Korkut Kitabı'nda *Umman Denizi* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da geçer (Gökyay, 1973: 338).

Sonuç

Dede Korkut Destanları tarihin farklı dönemlerinin destani-hikayevi bir yansımasıdır. Bu yüzden bazı destanlarda *İç Oğuz-Dış Oğuz* coğrafyası bulunmakla birlikte, bu coğrafya bazı destanlarda değişmektedir, bazı destanlarda alt ve üst tabakaya göre değişmektedir, bazı destanlarda ise bu coğrafyanın aslı yoktur.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un konusu, bir oğulun tutsak düşen babasını kurtarmasıdır. Boyun tarihin derinliklerine uzanan efsanevi-mitolojik-şamanistik kökleri vardır. Boyun başkahramanı Salur Kazan ve Uruz'dur. Boyda baba oğulun ikisi de başkahraman olarak işlenmiştir. Bu boyun Dede Korkut'taki bazı boylar ile yakın benzerlikleri vardır. Bu boy ile Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy birbiriyle çelişmektedir. Boyda Uruz, Kazan'ı hiç görmeden büyümüş, sonradan babasının bir yerde tutsak olduğunu öğrenmiştir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da ise Uruz, babası Kazan'ın yanında büyümüştür.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka vardır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka şu tabakalardan oluşmaktadır: 1) En Eski Devirler Tabakası, 2) İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası, 3) Göktürk-Türgiş Tabakası, 4) Oğuz Tabakası. Boyun coğrafyasında bu tabakaların yansımaları vardır.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un Salur Gazanın Kamalmakı adlı *Türkmenistan* varyantının olması, çeşitli rivayet ve destanlarla benzerlikleri, boyda geçen birçok yer adı, boyun Oğuzların *Hazar*'ın batısına, *Anadolu-Azerbaycan*'a göçlerinden önce, *Orta Asya*'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Boyda geçen motifler, anlatının varyantları ve ilgili anlatılar geniş bir coğrafyada görülmektedir.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un alt coğrafyası az belirlidir. *Sir Derya* boyunca uzanan *Karadağlar* yer almaktadır. Destanın üst coğrafyasındaki bazı yer adları Akkoyunlu-Karakoyunlu coğrafyası ile ilgili olabilir. Destandaki yer adlarının birçoğu geniş Türk coğrafyasında her yerde görülebilecek türden yer adlarıdır, çoğu cins adıdır.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da *Ağca-Kala*, *Ak-hisar Kalası*, *Ak-Kaya*, *Ak-Saz*, *Ayasofya*, *Bayburd Hisarı*, *Karadağ*, *Karun Eli*, *Oğuz Eli/Oğuz*, *Sancıda*, *Sürmelü*, *Tomanın Kalesi*, *Trabuzan*, *Umman Denizi* yer adları geçmektedir.

KAYNAKÇA

- Aça, Mehmet (2003). “Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları”, *Millî Folklor*, S. 58, s. 67-75.
- Agacanov, Sergey Grigoreviç (2015). *Oğuzlar*. Çev. Ekber N. Necef ve Ahmet Annaberdiyev. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ahmedova, Ayten (2018). “Kitab-i Dede Korkut Destanı” Oğuz Türklerinin Ortak Yazılı Yapıtıdır. *Kafdağı*, 3 (1), 19-30.
- Arvas, Abdulselam (2008). Kitab-ı Dedem Korkut Poetikasının Bazı Sorunları Üzerine (Boğaç Han Hikayesi Örneği). *Turkish Studies*, Volume 3/2 (Spring 2008), 43-63.
- Asker, Naile (2016). “Dede Korkut Kitabında Şehirler ve Kaleler”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 1. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 197-205.
- Atsız, Hüseyin Nihal (2016). “Türk Destanını Sınıflandırma Tecrübesi”, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları (İncelemeler - Metinler)*, haz. Saim Sakaoğlu ve Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat. s. 52-55.
- Bayat, Fuzuli (2003). *Korkut Ata: Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*. Ankara: KaraM.
- Bayat, Fuzuli (2016). *Mitten Tarihe, Sözdən Yazıya Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Boratav, Pertev Naili (2012). *Türk Mitolojisi / Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Çev. Recep Özbay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Bulduk, Üçler (1997). Dede Korkut Destanları'nda Ortak Kültür Unsuru Olarak Yaşatılan Coğrafya. *Türkiye Günlüğü*, Türk Dünyası özel sayısı I, yıl 3, sayı 15, s. 466-470.
- Cemşidov, Şamil Allahverdi (1990). *Kitab-ı Dede Korkud*. Akt. Üçler Bulduk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cemşidov, Şamil (2004). “Dede Qorqud Kitabı'nda Coğrafi Mühit, *Dede Qorqud Dünyası. Meqaleler*. Bakı: “Önder Neşriyyat”. s. 109-124.
- Çetinkaya, Gülnaz (2013). Dede Korkut Hikayelerinde Sembol Olarak Meydan. *Millî Folklor*, (98), 73-86.
- Çetinkaya, Gülnaz (2015). *Dede Korkut Hikâyeleri'nde Semboller*. Yayımlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çobanoğlu, Özkul (2015). “Yesi Şehri Ve Oğuz Kağan Bağlamında Oğuzluk Olgusu”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 477-484.
- De Groot, J. M. ve Asena, G. Ahmetcan (2011). *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Demir, Necati (2016). “Dede Korkut Destanı'nın Türkiye Sınırları İçerisindeki Mirasları”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 1. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 429-443.

- Duymaz, Ali (1996). “Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alrı: Salur Kazan”, *Millî Folklor*, S. 31-32, s. 49-59.
- Duymaz, Ali (1997). *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Duymaz, Ali (1999). “Kanturalı Boyundaki Bazı Motif ve Unsurlar Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 8, 360-386.
- Ebülgazi Bahadır Han (1974). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*. Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.
- Ekici, Metin (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Elibeyzade, Elmeddin (1999). *Kitabi Dede Korkud*. Bakı: Azerbaycan Tercüme Merkezi.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1994). “Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler”, I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 69-89.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2000). “Dede Korkut'taki Olayların Zamanı”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2002). “Salur Kazan Kimdir?”, *Millî Folklor*, S. 56, s. 22-33.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdem, Melek (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdem, Melek (2005). “Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (Aralık 2005), s. 158-188.
- Ergin, Muharrem (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Ergun, Metin (1995). Bamsı Beyrek ile Alpamış Destanının Coğrafyası, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 40 (1992), 75-80.
- Esin, Emel (1976). “Fârâbî'yi Yetiştiren Kengeres Türk Muhitinin Kültür ve Sanatı”, *İstanbul Ü. İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. VI, S. 3-4, s. 81-139.
- Eyüboğlu, Dursun Can (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Eyüboğlu, Dursun Can (2021). Dede Korkut'taki Karacuk Çoban. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 134-179.
- Eyüboğlu, Dursun Can (2022). Dede Korkut'taki Salur Kazan Üzerine Bir Değerlendirme. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 87-145.
- Eyüboğlu, Dursun Can (2022b). Dede Korkut'taki Bayındır Han Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, (22), 275-315.
- Eyüboğlu, Dursun Can (2023). Dede Korkut'taki Bayburd Hisarı. *Kafdağı*, 8 (2), 152-183.
- Eyüboğlu, Dursun Can (2023b). Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un Tarihi. *Akademik MATBUAT*, 7 (1), 24-74.

- Eyüboğlu, Dursun Can (2023c). Dede Korkut'taki Türkistan. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 1-28.
- Eyüboğlu, Dursun Can (2023d). Dede Korkut'taki Kazılık Dağı. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 14 (65), 91-132.
- Eyüboğlu, Dursun Can (2024). *Dede Korkut Destanları*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Gökıyay, Orhan Şaik (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müşteşarlığı Kültür Yayınları.
- Gömeç, Saadettin (2009). "Divanü Lûgat-it Türk'de Geçen Yer Adları", Uluslararası II. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu "Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi" (Ankara, 28-30 Mayıs 2008); *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 46, s. 1-34.
- Gömeç, Saadettin (2010). "Boğaç Han Hikâyesinin Kırgız-Hakaslardaki Bir Yansıması", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 184, s. 217-228.
- Haznedaroğlu, Aslıhan (2020). "Salur Kazan Ve Yuvarlanan Taş Anlatısı Hakkında", *Journal Of Old Turkic Studies*, C. 4, S. 2, s. 437-468.
- İbrayev, Şâkir (2000). "Ebedî Miras", akt. Nurettin Aksu, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nisanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 15-43.
- Jirmunskiy, Viktor Maksimoviç (1961). "Kitabı Korkud" ve Oğuz Destanı Geleneği", çev. İsmail Kaynak, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, S. 100, s. 609-629.
- Kemaloğlu, Muammer (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.
- Kırman, Ümral (2004). *Dede Korkut Anlatılarının Karşıtlıklar Kuramına Göre Çözümlemesi Ve Bu Kuramın Anlatı Öğretiminde Kullanımı*. Yayınlanmamış doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Konratbayev, Avelbek (2000). "Korkut Ata Hakkında", akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nisanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 147-182.
- Margulan, Alkey (2000). "Korkut: Efsane ve Hakikat", akt. Banu Muhyayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nisanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 123-146.
- Nasibov, Yu. M. (2008). "Dede Korkut Destanındaki Akçakale Coğrafya Terimi", çev. Muvaffâk Duranlı, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 8/2, s. 151-154.
- Nezirli, Zarife ve Nezirli, Sevinç (2016). "Dedem Korkut" ve "Hanokun Kitabı"ndaki Mitolojik Varlıkların Benzerliklerinin İzleri", III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 2. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 975-980.
- Ögel, Bahaeddin (1994). "Dede Korkut Kitabı'nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında (Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma)", I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 113-128.
- Özarlan, Bahadır Bumin (2012). "Dede Korkut Hikâyelerinde Egemenlik Kavramına Ait Unsurlar", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 35, s. 101-109.
- Özkan, İsa (1997). "Türkmenistan'dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1995, TDK Yay., Ankara, 1997, s. 263-314.

Sümer, Faruk (1959). “Oğuzlar’a Ait Destani Mahiyetde Eserler”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakóltesi Dergisi*, XVII/3-4, s. 359-455.

Sümer, Faruk (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Şahin, Aysuda (2017). *Dede Korkut Hikâyeleri’nde Yapı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Şahin, Veysel (2017). ‘Dede Korkut Hikayeleri’nde Mekan Algısı ve Kurgusu. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 8, s. 1-49.

Şen, Cemile (2018). *Dede Korkut Anlatıları’nda Büyüğü Gerçekçilik*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Togan, Zeki Velidi (1982). *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları.

Üstünova, Kerime (2008). “Dede Korkut Kitabını Oluşturan Destanlardaki Ortak Özellikler”, *Turkish Studies*, Volume 3/1, s. 138-144.

EK: HARİTALAR

